

SIPOS BÉLA

★

HELLER FARKAS

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:

TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTŐ:

SZALAI SÁNDORNÉ

50968

SIPOS BÉLA

HELLER FARKAS

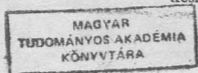
AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST 1990

MTAK

678272

E könyv „A magyar közgazdasági
gondolkodás története” tématervezetében
készült

ISBN 963 05 5847 5

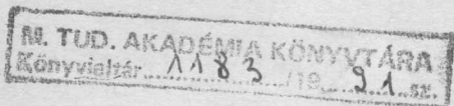
Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest

Első kiadás: 1990

© Sipos Béla

Minden jog fenntartva,
beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

TARTALOM

Indulás és pályakezdés (1877–1917)	7
A professzor és az európai hírű tudós (1917–1948)	60
A Közgazdasági Szemle szerkesztője (1925–1949)	120
Öregkor, hazai mellőzés és a világhír (1948–1955)	141
Heller Farkas tudományos és eszmei öröksége	165
Utószó	185
Köszönetnyilvánítás	190
Bibliográfia	193

INDULÁS ÉS PÁLYAKEZDÉS

(1877–1917)

*„Tudományt a munkás élettel
egybekötni: ez a feladás, mire
a köztársaság férfiának tö-
rekednie kell.”*

(Kölcsey Ferenc)

Heller Farkas 1877. május 9-én született Budapesten. A Heller család Porosz-Sziléziából származott, az ott még ma is létező szorb kisebbséghez (szláv népcsoport) tartozott. Dédapjáról azt tudjuk, hogy 1756 körül Porosz-Sziléziában született, de már fiatalkorá-

ban, 1776 és 1780 körül Magyarországra jött és Pesten telepedett le. Erdész családból származott, ő szállította a pesti orvosifű-kereskedők és gyógyszerészek számára a gyógyfüveket. Gyógyítással, kuruzslással is foglalkozott saját receptjei alapján.

Heller Farkas nagyapja, Heller Péter Pesten született 1800. július 10-én (1865 elején hunyt el), és mint cipész kisiparos kereste meg maga és később népes családja számára szerény kenyerét.

Nyolc gyermeke közül Ágost, Heller Farkas édesapja (1843. augusztus 6.—1902. szeptember 4.) volt a hetedik. Önerőből küzdötte fel magát nemzetközileg elismert

tudóssá, természettudományi íróvá és tudománytörténésszé. Az MTA 1887-ben levelező tagjai közé a választotta, 1893-ban rendes tag lett. (L. Fröhlich Izidor: *Heller Ágost emlékezete*. MTA, 1904. 35 l.) Heller Ágost anyanyelve még német volt, felnőttkorában tanult meg magyarul, azonkívül a görög, a latin, a francia, az angol és az olasz nyelvet is elsajátította. Fontosabb munkái német, olasz és magyar nyelven jelentek meg. (L. *Geschichte der Physik von Aristoteles bis auf die neueste Zeit*, Stuttgart, 1882—1884. (I—II. 411 l., 754 l.) fakszimile kiad. 1965. *A physika története a XIX. században* (I—II. Bp., 1891—1902. 574 l. — 488 l.).

Fizikatörténeti — német nyelvű — főműve olyan alapvető és időálló, hogy azt pl. az NSZK-ban 1965-ben fakszimile kiadásban újra megjelentették. (Ifj. Gazda István — Sain Márton: *Fizikatörténeti ABC* 2. kiadás, Tankönyvkiadó, Bp., 1980. 9. l.) Több középiskolai tankönyvet írt. Heller Ágost enciklopédikus, vagyis mindent felölelő tudásra törekedett — erre a XIX. században még volt lehetőség. Ezt az apai, eszmei örökséget fia, Heller Farkas is ápolta; szakterületén, a közgazdaságtudományban teljes körű feldolgozására törekedett. A másik hagyomány a zene tisztelete és szeretete volt a Heller családban.

Heller Ágost nem volt gyakorló zenész, de a klasszikusokat igen kedvelte, és gyermekeit zeneileg képezte. Heller Farkas kitűnően zongorázott, testvéreivel zenedarabokat adott elő édesapja kérésére. Később — az 1930-as években — Pattantyús-Ábrahám Gézával játszott négykezes darabokat vasárnaponként a műegyetemen. Többször rendezett otthonában barátaival zeneesteket, s élete végéig felüdülésként minden este legalább félórát zongorázott. Heller Ágost és Bolberitz Georgina (1854. július 26. — 1920. március 2.) 1876. augusztus 14-én kötöttek házasságot. Heller Ágost házasságából három fiú született: a legidősebb Heller

Farkas (1877. május 9.—1955. szeptember 29.) közgazdász, egyetemi tanár, az MTA tagja (l. 1921. r. 1934—1949.), Heller René (1878. május 15.—1929. március 2.) mérnök, vasúti és hajózási főfelügyelő és a legfiatalabb, Heller Erik (1880. május 15.—1958. október 25.) jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja (l. 1934—1949). (L. *Magyar életrajzi lexikon*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1967.) A Bolberitz család leszármazottja Bolberitz Pál (született 1941-ben, Budapesten, ötgyermekes családból) 1978 óta a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia professzora, az 1. sz. filozófia tanszék vezetője, testvére, Bolberitz Tamás (született 1940-

ben) pedig karnagy az Operában.

Heller Farkas először a Heller Farkas Henrik nevet használta, majd 1900 után a Henrik keresztnévet elhagyta.

Heller Farkas nyugodt családi körülmények között nevelkedett. Édesanyja, Bolberitz Georgina kizárólag férjének és családjának szentelte életét, fiainak nevelését és iskoláztatását maga irányította és ellenőrizte, nagy hangsúlyt helyezve a görög, a latin nyelvi és a matematikai tanulmányokra. Heller Farkas a németet anyanyelvi szinten beszélte, később angolul és franciául is megtanult. A négy elemi osztályt mint magántanuló

végezte el, nagy műveltségű édesanyja irányításával. Ezt követően tanulmányait az 1887. évtől kezdve a Budapesti II. Kerületi Kir. Egyetemi Katholikus Főgymnasiumban folytatta, ahol a nyolc osztály elvégzése után 1895-ben jeles eredménnyel érettségizett. Az említett gimnázium 1893 — 94-i tanévről kiadott évi értesítője (Lutter János igazgató adta közre) igen tanulságos olvasmány. Kiderül, hogy a tanárok (Baumgartner Alajos, Dr. Katona Lajos, Dr. Lechner László, Mialovich Mór, Dr. Reményi Ede, Szerelemhegyi Tivadar, Varga Ottó és mások) jelentős szakirodalmi működést fejtettek ki, rendszeresen írtak tárcákat, ismer-

tetéseket, tanulmányokat, bírálókat, lexikonszavakat stb. a különböző lapokba (pl. Pesti Napló, Élet, Nyelvtudományi Közlemények, Athenaeum stb. és ezenkívül német nyelvű folyóiratok olvashatók a publikációs jegyzékben). Különböző magánszemélyek és intézetek alapítványokat létesítettek a jól tanuló, de anyagilag nehéz helyzetben levő, tehetséges tanulók részére. Heller Farkas (Heller Henrik néven szerepelt a VII. osztályban az 1893/94-es tanévben) elnyerte a Plattschläger Mihály János-féle alapítványt, melynek összege 150 forint volt (nyolc tanuló részesült akkor ebből az alapítványból). Az idézett évkönyv adatai szerint mind

a három Heller fiú tandíjmentes volt és kitűnő eredményt ért el.

Heller Farkas a gimnázium elvégzése után, 1895 őszén a Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Jog- és Államtudományi Karára iratkozott be, ahol a szabályszerű nyolc félév elvégzése után 1899. május hó 29-én végbizonyítványt nyert. A történeti- és vegyes jogtudományi szigorlatok letétele után — a közgazdaságtan és a statisztika iránti szeretettől vezérelve — az államtudományi tudori (doktori) fok elnyerése céljából a kiegészítő államtudományi szigorlatot is letette. Ennek alapján az 1900. év október hó 27-én kelt tudori oklevél tanulsága szerint

államtudományi doktori fokozatot szerzett.

A szülői házban gyermekkorától kezdve a tudomány szeretetére nevelték. Érdeklődése már egyetemi éve alatt mindinkább a közgazdaságtan felé terelődött. 1937-ben, amikor munkatársai, tanítványai a nemzetközi hírű 60 éves professzort ünnepelték, így emlékezett meg szüleiről, pályakezdéséről:

„A sors megadta nekem azt a lehetőséget, hogy oly pályán működhettem, mely szívem szerint való és mely már ifjúkori álmaim célpontja volt. Ez irányban már elkötelezetten léptem az életbe, mert a tanári pálya iránti szeretetet a szülői házban szívtam magamba.

Már mint a Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem hallgatója mindig vágyakozással tekinttem tanárimra, akik a tudománynak élhetnek és ennek elvét hirdethetik . . .” „Hogy megmaradjak . . . a rideg gazdasági kép-nél, a tartozik rovatban természetesen először szüleim képe merül fel. A tanári pálya iránti szeretetet, a tudásvágyat és a rendszerességet a szülői házban szívtam magamba. Atyám is tanár volt, mégpedig lelkes tanár és tudós, aki hivatásának, könyveinek és problémáinak élt. Nevelésünkkel közvetlenül annyit törődött, amennyit egy erősen elfoglalt ember törődhetik. Inkább példájával, komoly életfelfogásával

nevelt, mint közvetlen cselekedetekkel. Jól tudta, hogy nevelésünket nyugodtan rábízhatja az édes Anyánkra, aki ugyan egész más, a tudós pályától távoleső környezetből jött — tábornok leánya volt —, de aki élénk eszével, a tudomány és az irodalom iránti szeretetével bámulatosan bele tudta magát élni a tudós légkörébe, a gyermeknevelésre pedig egyenes jelleme és nagy következetessége különösen képésítette. Annyira magához tudott fűzni, hogy külső szigorra alig volt szükség, mert amit Ő jónak tartott, mi is annak tartottuk, amit pedig nem engedett, az abszolút rossznak tűnt fel előttünk. Az Ő gondolatisága is döntő volt pályámra, mert

ha Atyámtól örököltem a kutatás iránti vágyat és a tudomány szeretetét, Anyám oltotta belém a társadalmi kérdések iránti érdeklődést.” (*Heller Farkas*. Kézirat, 1937. 3.)

60 évesen visszatekintve egyetemi éveire, meleg szeretettel és odaadó tisztelettel emlékezik meg tanítómestereiről, így például Vécsey Tamásról, „aki oly emelkedett szempontból tárta elé a jogtudós magasztos szerepét”, Hajnik Imréről, a híres jogtörténészről, aki „mély tudományossággal” adta elő a jogtörténetet; Concha Győzőről, aki „színvonalasan foglalta össze politikai és alkotmányelméleti” kutatásait. (Uo.) (Az itt és később,

Heller Farkassal kapcsolatban álló személyek életrajzi adatai megtalálhatók a *Magyar Életrajzi Lexikonban*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1967.)

Az egyetemen már másodéves korában a társadalomtudományi kérdésekhez kezdett vonzódni. E változást Földes Béla közgazdászprofesszor nemzetgazdaságtani és főleg Láng Lajos statisztikaprofesszor előadásai idézték elő. Heller Farkas még 1937-ben is őrizte Láng Lajos előadásainak gondosan letisztázott jegyzeteit. Láng az általában száraznak tartott tárgyat oly vonzóan és élénken tudta előadni, hogy Heller érdeklődését erősen lekötötte. Különösen nagy hatást gyakorolt rá vámpolitikai speciál-

kollégiuma, aminek eredményeképpen már diákkorában komolyan kezdett vámpolitikai kérdésekkel foglalkozni. Láng vezette be Hellert a Közgazdasági Társaságba, mely később annyira a szívéhez nőtt.

Heller 1898. október 17-től kezdve a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamaránál fogalmazói állást vállalt, ahol 1900. november 30-án — Szabó Ervin könyvtárnokkal (könyvtárossal) együtt — véglegesítették a Kereskedelmi és Iparkamara jegyzőkönyve szerint.

A századforduló éveiben a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, majd a Földművelésügyi Minisztérium tisztviselőjeként szoros kap-

csolatban állt a magyar munkásmozgalom kiváló alakjával, Szabó Ervinnel és a polgári radikális politikussal, Jászi Oszkárral. Mindketten nagyra értékelték Heller tudományos munkásságát és a szociális kérdésekben elfoglalt haladó nézeteit. (L. *Szabó Ervin levelezése. 1905–1918.* Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1978. II. 798., 943. és 991.)

Első állását csak 1901. április 2-ig töltötte be. Munkaköre bár nem esett tervei — a tudomány szolgálatába — irányába, de lehetővé tette, hogy a kereskedelmi és iparkamara tanácsadó teendőinek elvégzése közben alapos bepillantást nyerjen a kereskedelmi és ipari életbe, valamint hogy egyes gyakorlati köz-

gazdasági kérdéseket behatóan tanulmányozzon. Az állami, az egyetemes szempontokat érvényesítő közigazgatásra való törekvése sem szűnt meg. Rövid idő múlva erre is alkalma kínálkozott. Az 1901. április hó 2-án a m. kir. földművelésügyi miniszter a 3347/eln. sz. a. kelt kinevezési okmánnyal miniszteri segédfogalmazóvá nevezte ki. Ebben a minőségben dolgozott 1914-ig. 1907-ben minisztériumi fogalmazóvá, 1910-ben pedig miniszteri segédtitkárrá lépett elő. A közgazdasági osztályon nyert beosztást. Ez az osztály minden általános érdekű — nem csak a minisztérium valamely kimondottan szakágába vágó — kérdést hatáskörébe

vont és tárgyalt. E munkakörben agrárközgazdasági kérdésekkel foglalkozott; a magyar mezőgazdaság helyzetét, főbb céljait és törekvéseit, valamint lehetőségeit ismerte meg. Széles körű irodalmi műveltségét itt egészíti ki, illetve alapozza meg a gyakorlat oldaláról. Mindinkább nagyobb tanulmányok készítése, minisztertanácsi előterjesztések és hasonló ügyek alkották feladatát. Vámpolitikai, szövetkezeti és birtokpolitikai ügyeken kívül különösen a tőzsdereform előkészítő munkálataiban működött közre. A tőzsdereform kérdéskörében létrehozott miniszteri bizottság egyik tagja volt 1909-ben és 1912-ben. Megbízták 1909-ben a tőzsde-

reform tárgyában törvényjavaslat kidolgozásával, és tanulmányútra küldték e kérdéskör tanulmányozására Ausztriába és Németországba. A földművelésügyi miniszter 1912-ben a budapesti tojástőzsdén miniszteri biztossá nevezte ki. Eredményes hivatali működéséért a Ferencz József-rend lovagkeresztjével tüntették ki 1912-ben. A hátskörébe tartozó munkákon kívül más megbízatásokat is teljesített. Így 1909-ben megbízták a *Három év Magyarország mezőgazdaságában* c. munka megírásával, 1910 decemberében a földművelésügyi miniszter az 1897. évi XXXV. tc. 5. §-a értelmében a miniszterelnök által az országgyűlés elé terjesztendő je-

lentés szerkesztésére alakult vegyes bizottság teendőivel bízta meg, és 1917-ig dolgozott e bizottságban. 1914-ben a kereskedelemügyi miniszter felkérése alapján a statisztikai szakvizsgabizottság tagja lett. Ezeket az állásokat természetesen csak a megélhetési gondok elkerülése céljából vállalta, a tisztviselősködéshoz sohasem volt kedve, és minden rendelkezésére álló időt a tudományos munkára igyekezett fordítani. Ebben az időben Darányi Ignác volt a földművelésügyi miniszter, akit méltán tekinthetünk a dualista korszak meghatározó jelentőségű, kiemelkedő agrárpolitikusának. Heller szigoráért és szakmai tudásáért becsülte.

Heller Farkas első dolgozata 1900-ban jelent meg a Közgazdasági Szemlében, majd az Athenaeumban, a Műveltség Könyvtárában, a Magyar Társadalomtudományi Szemlében stb. publikálta munkáit. Első német nyelvű dolgozatát 1900-ban Bécsben közzölték.

Az MTA 1901-ben pályázatot hirdetett a határhaszon-elmélet akkori állásának megírására. Heller az 1901-ben elkészített pályázatát bírálói javaslatára átdolgozta, s az eredeti kézirat így háromszorosára nőtt. Az így átdolgozott, a határhaszon-elmélet akkor ismert irodalmának majdnem teljes körű feldolgozását tartalmazó munkáját

1903-ban ismét benyújtotta az MTA-hoz. A jelíges pályázatot megnyerte, és az MTA Ullmann-díjával 1904 májusában kitüntetett pályamunka *A határhaszon elmélete* címen 1904-ben könyv alakban is napvilágot látott. (7.)

Heller kezdettől fogva mindent megtett azért, hogy tudományos tevékenységét mielőbb valamely tudományos intézményben, egyetemen főállásban folytathassa. Először a Kassai Kir. Jogakadémián próbált katedrához jutni, de ott — elsősorban fiatal kora miatt — a kar csak második helyen jelölte, így azt nem sikerült elnyernie.

Tudományos tekintélyét és ezzel jövőendő esélyeit szerette volna nö-

velni. Ezért 1904. november 27-én közgazdaságtanból magántanári képesítés elnyerése végett a Kolozsvári Ferencz József Tudomány Egyetemen habilitáció (egyetemi magántanári képesítés) iránt nyújtott be kérvényt. Ez a kísérlete is sikertelennek bizonyult, mert bár állandóan biztatták a kedvező elintézéssel, évekig elfektették ügyét. Elutasítani nem tudták, hiszen egy akadémiai pályadíjas mű szerzőjéről volt szó. Hiába lépett fel Heller érdekében a híres jogfilozófus professzor, Somló Bódog. Somlóhoz régi barátja, Jászi Oszkár ajánlotta be, aki az elintézés meggyorsítása érdekében még azt is elvállalta, hogy ő lesz az egyik bíráló. Nav-

ratil Ákos — a közgazdaságtani tanszék vezetője (1905 és 1918 között) — előbb azzal odázta el az ügyet, hogy nincs megfelelő másik bíráló, később azzal, hogy a bíráló nyugdíjba vonult, végül azzal tért ki, hogy mivel a megüresedett statisztikai tanszéket is neki kell el látnia, belátható időn belül nem ér rá Heller magántanári ügyével foglalkozni. Heller és Navratil között szakmai ellentétek is voltak, de később, az 1930-as években már Navratil elismerte Heller tudományos érdemeit. Heller ügye már több mint egy éve húzódott, ezért Heller 1906. január 15-én Somló Bódoghoz intézett levelében elkeseredetten panaszolja azt, hogy

a másodszeri hiábavaló kísérletezés és a kilátástalanság „milyen érzékenyen érint és mennyire feltart tudományos munkásságomban. Hiszen bizonyára még emlékezel hivatalnoki korodból, hogy mily vágyva várja az ember a tudományos pályára vezető első lépés megtörténtét”. Végül is sohasem lett a kolozsvári egyetemen magántanár. Még kétszer tett kísérletet jogakadémiai közgazdasági tanszék elnyerésére, mind a kétszer Nagyváradon. Első alkalommal, 1906-ban Kiss Géza nagyváradi jogászprofesszor értesítette az ottani közgazdászprofesszor váratlan haláláról, és kérte Hellert, sürgősen pályázza meg a megüresedett tan-

széket. Bizalmas levelében 1906. május 31-én „elolvasás után megsemmisítendő” felirattal azt is közli, hogy a karon belül éles személyi és világnézeti ellentétek állnak fenn, és ezért is szeretné, ha Heller kerülne oda, mert tudja róla, hogy Jászi Oszkár és Szabó Ervin barátja, és így a haladó gondolkodású tanárok (Ágoston Péter, Mártonffy Marcell és ő maga) értékes támogatót nyernének benne. Azt javasolja Hellernek, hogy csak „igen” vagy „nem” szóval jelezze szándékát táviratilag Mártonffynak címezve, s még a nevét se írja alá. Annak ellenére azonban, hogy Jászi Oszkár külön is mozgósította nagyváradi barátait Heller érdeké-

ben, a szavazásnál — helyi praktikák miatt — lemaradt.

A második kísérlet 1912-ben történt, amikor ismét csak Kiss Géza professzor hívta fel Heller figyelmét arra, hogy Nagyváradon újból megüresedett a közgazdaságtani tanszék. Bizalmas levelében Kiss ezúttal azt javasolta Hellernek, hogy a helyi közéletben döntő súllyal rendelkező arisztokratáknál — két Mailáth és két Teleki gróf — mutatkozzék be, és igyekezzék azok támogatását megszerezni. Eligazítást is adott neki arra nézve, hogy melyik grófnál milyen „szöveggel” teheti magát szimpatikussá. Heller azonban csak a tudományhoz értett, az önadminisztrációhoz sem kedve,

sem tehetsége nem volt, így ismét csak lemaradt a katedráról. Sikerült ugyan neki az egyik Mailáth gróf támogatását megszereznie, de Zichy János, a vallás- és közoktatásügyi miniszter mást nevezett ki a tanszékre. „Tisztelt Barátom” megszólítással — miniszteri pecséttel ellátva — a következőket írta Mailáth Gusztáv püspöknek. (Mailáth pedig rövid, vigasztaló sorokkal továbbította a levelet Heller Farkasnak): „Szíves voltál dr. Heller Farkasnak a nagyváradai közgazdasági tanszékre történő kinevezése iránt érdeklődni. Közlöm, hogy az ügy előzményei a következők:

A múlt évben gróf Széchényi Miklós püspök a nagyváradai jog-

akadémián megüresedett közgazdasági és politikai tanszékre az ottani érdemes főigazgatónak fiát, Bozóky Ferenczet a legmelegebben ajánlotta figyelmembe.

Mailáth püspök és Mailáth Gyuri kedvéért azonban akkor Szandtner Pált kellett kineveznem és egyidejűleg megígértem Széchényi püspöknek, hogy a legközelebbi alkalommal az ő pártfogoltja fog sorra kerülni.

Minthogy Széchényi püspök ismételve a legmelegebben ajánlja Bozóky Ferencznek az időközben megüresedett közgazdasági tanszékre kineveztetését: azt hiszem, hogy amint akkor én deferáltam Mailáth Gyuri óhajának, úgy ez

alkalommal viszont Te leszel szíves Széchényi püspök ismételt meleg ajánlata előtt deferálni.” (Bp., 1912. július 11.)

A levél tartalma rendkívül jellemző: nem a tehetség, hanem a protektor személye volt döntő a kinevezéseknél. Úgy tűnik, ma sincs másképpen. Meg kell viszont jegyezni, hogy Bozóky Ferenc és Szandtner Pál is tehetséges emberek voltak, és az egyetemek önállósága miatt szélesebb körben nem érvényesültek a kontraszelekciós folyamatok. A vidéki egyetemek előnyben részesítették az ott dolgozókat, és nem szívesen neveztek ki budapesti szakembereket. Budapesten viszont gyakrabban előfor-

dult, hogy vidéki, elismert kutatókat visszahívtak tanszékvezetőnek.

Ez az újabb kudarc Hellert igen letörte, mint ahogy a nagyváradi dékánhoz írt korábbi levelében kifejtette — „rám nézve nemcsak ezen katedra elnyerése körül forog a kérdés, hanem hogy egyáltalán tudományos pályára szentelhetem-e magam, mert ha ezúttal sem sikerülne a tanszéket elnyernem, akkor — munkahelyemen, a Földművelésügyi Minisztériumban — rövidesen a VII. rangosztályba kerülvén, ez a pálya előttem el volna zárva örökre”. Szerencsére azonban ez a szomorú perspektíva a kinevezési kudarc ellenére sem következett be. Már korábban, 1906-

ban arról értesült, hogy a M. Kir József-Műegyetemen a közgazdaságtan tanításának kiszélesítését tervezik.

Szükséges röviden összefoglalni a Műegyetem történetét, mivel Heller Farkas működése alatt is többször volt átszervezés, illetve névváltozás. II. József 1782-ben szervezte meg a budai tudományegyetemen (alapították 1635-ben a filozófiai fakultással kapcsolatban) az Institutum Geometricumot (a Mérnöki Intézetet) mérnökök kiképzésére. Az 1846-ban Mednyánszky Alajos tervei alapján létrehozott „József-ipartanoda” 1850-ben magához csatolta az időközben Budáról Pestre áthelyezett

institutum Geometricumot. Az új intézmény neve „K. K. József-Polytechnikum” (K = kelet) lett, melyet 1872-ben Eötvös József közbenjárására egyetemi rangra emeltek és M. Kir. József-Műegyetemnek nevezték. Lágymányoson az építkezés 1902 és 1909 között folyt, s 1914-ben a meglévő négy osztályt ötödikkel, a közgazdasági osztállyal bővítették. Az egyetem 1901-től a műszaki doktor cím adására jogosult. 1920-ban a közgazdász-képzést, átvette a Tudományegyetem, ahol a kormányzati-önkéntes intézkedés eredményeképpen önálló Közgazdaságtudományi Kar létesült. E kart 1934-ben csatolták vissza a Műegyetemhez.

1934-ben a következő karokat foglalták egy egyetem, a M. Kir. József Nádor Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem keretében:

1. Mérnöki és építészmérnöki kar.
2. Gépész- és vegyészmérnöki kar.
3. Bánya-, kohó- és erdőmérnöki kar.
4. Mezőgazdasági és állatorvosi kar.
5. Közgazdaságtudományi kar.

1934-ben így a műegyetemnek öt kara és 10 osztálya volt. 1949-ben átszervezéssel alakult meg a Budapesti Műszaki Egyetem, s a közgazdászképzést átvette az újon-

nak megalakult Marx Károly Köz-
gazdaságtudományi Egyetem.

Heller Farkas 1906-ban a mű-
egyetemen habilitáció iránt nyúj-
tott be kérvényt. Kérvényét Gaal
Jenő miniszteri tanácsos, a nemzet-
gazdaságtan ny. r. tanára bírálta el,
aki sokat segített Heller Farkas
pályakezdésében. Kérelme 1907.
május 8-án megerősítést nyert, s
a M. Kir. József-Műegyetem vám-
politikából magántanárrá képesít-
tette. Ez azt jelentette, hogy külső
óraadóként előadhatott az egyete-
men. Ebből természetesen nem le-
hetett megélni, viszont lehetővé
tette azt, hogy Hellert megismer-
jék és később, üresedés esetén ka-
tedrát (tanszéket) kapjon. Erre hét

évvel később került sor, amikor ismét Gaal Jenő támogatásával, nyilvános rendkívüli tanárrá nevezték ki. Főállásban így elég későn, 1914. február 27-én, 36 évesen került a műegyetemre. Ny. rk. tanárrá történő kinevezése alkalmából Jászi Oszkár 1914. március 13-án kelt levelében a következőket írta:

„Kedves Barátom

Egy kis külföldi kóborlásból hazatérve, csak most vehettem professzori kinevezésednek örvendetes hírért. Annyi sok magyar közéleti ocsmányság közepette, ez az újság szép és vigasztaló volt. Jól esik tudni, hogy elérted célodat, s egy

szép, szabad, független pálya nyílik meg képességeidnek. Ez alkalomból *felújultak előttem közös rabságunknak évei, a viták, melyeket a felszabadulás módozatairól folytattunk.* Örvendek nagyon, hogy a »kiváró taktika« a Te esetedben ilyen fényesen bevált, s szívből kívánom, hogy most már friss erővel, sok sikerrel és derült bátorsággal láss munkához.

Régi barátsággal üdvözöl
tisztelő híved
Jászi Oszkár”

Az 1914. március 9-én megalakult Közgazdasági Osztályra mindössze négy tanár — Friedmann Ernő, Heller Farkas, Mandello

Gyula és Zelovich Kornél — nyert újonnan kinevezést Gaal Jenő és Rényi József nyilvános rendes tanárok mellé. Heller a Gazdaságpolitikai és Szociálpolitikai Tanszék nyilvános rendkívüli tanára lett.

Tanári működését nem kezdhetette meg, mivel kitört az I. világháború. Be kellett vonulnia katonának. A bécsi honvédelmi minisztériumban szolgált. Csak 1916-ban sikerült a műegyetemnek olyan katonai beosztást kieszközölnie, mely lehetővé tette, hogy először hetenként három napra Bécsből Budapestre utazva, előadásait megtarthassa. Végül 1917-ben Bécsből Budapestre került, és így rendszeresen előadhatott.

Heller Farkas ny. rk. tanár a következő tárgyakat adta elő 1916-ban és 1917-ben: „agrárpolitika”, „bányászati és iparpolitika”, „szociálpolitika és szociális törvényhozás”, „szociális reformok, jóléti intézmények”. Ezenkívül hetente legalább egy fél napon át „agrárpolitikai, bányászati és iparpolitikai, valamint szociálpolitikai” szemináriumot vezetett.

Gaal Jenő segítségével időközben bekerült a tudományos közéletbe is. Ennek fontosabb állomásai a következők:

1907-ben megalakult a Magyar Társadalomtudományi Egyesület, melynek célja a társadalomtudományok tárgyilagos művelése és a

haladás szolgálata volt. Az egyesület egyik igazgatója, Gaal Jenő javaslatára Hellert 1907-ben beválasztották az egyesület választmányába, majd 1911-ben az egyesület egyik titkárává választották. Amikor az egyesület 1908-ban Magyar Társadalomtudományi Szemle címen folyóiratot indított, ugyancsak Gaal Jenő javaslatára a lap társszerkesztője lett, majd 1914 és 1918 között egyedül szerkesztette a folyóiratot.

Ugyancsak 1907-ben a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete — amely a Baselben székelő Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete magyar osztálya volt — választotta

titkárává. Heller Farkas tudományos kutatásait ez erősen a szociálpolitika irányába terelte. Feladata volt a Svájcban kétévenként tartott nemzetközi nagygyűlés tudományos anyagának előkészítése. E tevékenységéből adódóan 1908-ban Luzernbe, 1910-ben Luganóba küldte ki a földművelésügyi miniszter, 1912-ben pedig az említett egyesület megbízásából Zürichben folytatott tárgyalásokon vett részt. 1907-ben, amikor a titkári funkciót átvette, csak egy kiadványa volt az egyesületnek, 1914-ben pedig már a huszonnégyet is elérte a magyar kiadványok között. Ezenkívül tíz német, egy francia és egy angol nyelvű kiadvány is

napvilágot látott. Heller Farkas mint az egyesület titkára, állandó összeköttetésben állt a svájci központtal és a többi nemzeti osztállyal, ez a napirenden levő külföldi és hazai összes szociálpolitikai kérdés rendszeres figyelemmel kísérését tételizte fel. Szociálpolitikai tevékenysége folytán az 1910-ben alapított szociálpolitikai szaklap, a Munkásügyi Szemle munkatársul kérte fel, és több szociálpolitikai tanulmányt tett e lapban közzé. Kutatásait igen elismerően méltatja Ferge Zsuzsa. Megállapítja: „Az establishment talán legnyitottabb és legszínvonalasabb szociálpolitikai teoretikusa Heller Farkas volt.” (Ferge Zsuzsa: *Fejezetek a magyar*

szegénypolitika köréből. Magvető, Bp., 1986. 101.) Későbbi, az 1930-as években megjelent munkáira is utalva pedig a következőket írja: „S a közeg minden befolyása ellentére sem vett át Heller Farkas semmit a fasiszta vagy nemzetiszocialista ideológiából, ill. ennek szótárából. Világos volt számára — és rezignáltan vette ezt tudomásul —, hogy az élet másfelé halad, mint ezt saját tudományos felfogása óhajtott volna.” (Uo. 102.) Szociálpolitikai munkái között jelentősek még a *Kapitalizmus és kriminalitás* (1914), mely kivált a fiatalok bűnözése és a szociálpolitika közötti összefüggéseket kutatja, továbbá *A szociálpolitika és a*

felső osztályok c. értekezése, melyben a „felső osztályokat” igyekszik tudományosan meggyőzni arról, hogy a szociálpolitika nem egyszerű jótékonykodás, hanem ahhoz nekik is fontos társadalmi érdekük fűződik.

1911-ben a Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmányának tagjává választották. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület 1909-ben nyitotta meg szabadiskoláját, melynek Heller előadója lett. A „társadalmi gazdaságtan” című tárgyat oktatta, majd 1914. első félévében „a drágaság kérdéseiről” tartott előadásokat. *A drágaság kérdése elméleti megvilágításban* c. tanulmánya a Közgaz-

dasági Szemle 1911. évi május—júniusi számában jelent meg. 1911-ben a honvédelmi miniszter felkérésének eleget téve a honvédség tanárai és tanárjelöltjei részére tartott társadalomtudományi előadásokat. Később, 1916-ban ezért az oktatói munkájáért kapta meg a Signum Laudis kitüntetést. A tanfolyam vezetője akkor Fináczy Ernő egyetemi tanár volt.

1914-ben az igazságügy-miniszter a fiataikorúak bírái, ügyészei és a pártfogó tisztviselők részére szervezett továbbképző tanfolyamon a szociálpolitika előadására kérte fel. Hivatali, előadói és társadalmi tevékenysége mellett állandóan folytatja tudományos munkálko-

dásait. Foglalkozik a határhaszon-elmélet bírálatával, a kartell kérdéssel, vám-, kereskedelem- és birtokpolitikai kérdésekkel, demográfiaiával, szociálpolitikával. Rendszeresen ismertet könyveket a Közgazdasági Szemlében, a Magyar Társadalomtudományi Szemlében, a Budapesti Szemlében és a Munkásügyi Szemlében. Megírja a *Pallas Lexikon* pótköteteiben a nemzetgazdaságtani témájú szócikkeket.

Egyetemi pályafutása 1917-ben jelentős szakaszhoz érkezik. A műegyetem felkérésére pályázatot nyújt be nyilvános rendes tanárrá történő kinevezése érdekében. Heller Farkas küzdelmes indulása és

pályakezdése 1917. január 30-ával zárult, amikor is — Zelovich Kornél, a közgazdasági osztály dékánja, bizottság elnök javaslatára — nyilvános rendes tanárrá, a nemzetgazdaságtan és pénzügy tanszék vezetőjévé nevezték ki. Szabó Ervin Heller professzorrá történő kinevezése alkalmából a következő levelet írta:

„Kedves Barátom,
nagyon ritkán szoktam előrelépésekhez gratulálni, de a tied mindenestre azokhoz a ritka kivételekhez tartozik, amelyeknél semmi kételem sincs, hogy érdemest ért. Ezúton csak azt kívánom Neked, hogy minél előbb foghass hozzá

igazában tanári működésedhez
amelyhez mindenki, aki ismer, a
legjobb várakozásokat fűzi.

Szívélyes üdvözlettel
régi híved
Szabó Ervin”

(Szabó Ervin Heller Farkashoz
Budapestre, 1917. febr. 18. In:
Szabó Ervin levelezése 1905–1918.
Kossuth K. 1978. 2. köt. 578.)

Heller nehéz pályakezdése általánosabb érvényű, az etika körébe vágó megjegyzésekre késztet. A tudomány és a hatalom viszonya mindig ellentmondásos volt, annak ellenére, hogy a tudomány mindig a haladást szolgálta. Különleges tehetségre és jellemre, a lényeglátás

a nagyság, de mélyen zokon veszi, ha más emberben megvan ez a tulajdonság, benne pedig nincs.” — írja Nyíri Tamás (*Az ember a világban*. Szent István Társulat, Bp., 1981. 146.), majd megállapítja: „Az irigy ember mindig számíthat a társadalom támogatására . . . Az irigy emberek, a társadalom Jágói, lehetnek mégoly gonoszak, rosszindulatúak, soha senki nem tör az életükre, és olyan is ritkán akad, aki szemükbe mondaná, hogy színlelők és képmutatók. Ellenkezőleg, többnyire köztiszteletben állnak és feddhetetlenek.” (Uo. 146—147.) Sajnálattal kell megállapítani, hogy a boszorkányüldözésszerű tudományellenességnek

századunk sem vetett egészen véget. A diktatúrák különösen nem engedték meg az alkotó gondolkodás létezését. Ez később persze hozzájárult bukásukhoz is. A hitleri fasizmus elűldözte vagy börtönbe zárta, haláltáborokba küldte a zsidó származású és a fasiszta ideológiát tagadó tudósokat. Számos kiváló magyar kutatót, író, művészt a Szálasi-rémuralom éveiben öltek meg vagy üldöztek el országunkból. Teljesen más történelmi szituációban a Szovjetunióban Sztálin az 1930-as években, majd Magyarországon az 1950-es években a Rákosi-rendszer üldözte a tudományos káderek, írók, művészek egy részét, ma már anakronisz-

tikusnak tűnő vádak alapján. Tehetséges emberek sora esett ennek áldozatul, a Szovjetunióban — többek között — a lenini konjunktúrakutató iskola nemzetközileg ma is elismert képviselői, például N. Kondratyev, A. Csajanov, I. Leontyev és mások. 1987 nyarán (Moszkovszkije Novosztji 1987. augusztus 16.) a szovjet legfelsőbb bíróság katonai kollégiuma rehabilitált 15 szovjet közgazdászt (az itt felsoroltakat is), akiket az 1930-as évek elején ítélték el koholt vádak alapján. (HVG 1987. szeptember 12. 13.) E közgazdászok eredményeit Magyarországon a Heller-iskola tagjai igen korán ismertették és elismerték.

A PROFESSZOR
ÉS AZ EURÓPAI HÍRŰ TUDÓS
(1917–1948)

*„Valaki az Értől indul el
S befut a szent, nagy Ocednba.”*

(Ady Endre)

Heller Farkas az első világháború végén — mint említettük — igen nehéz körülmények között kezdte meg tanári működését. 1916-ban még Bécsből járt Budapestre, hogy előadásait megtartsa. Elsőrendű feladatának tekintette mindig, hogy korszerű tananyagot írjon, és így az oktatás tárgyi feltételeit biztosítsa. A *Közgazdaságtan* I. kötete,

az *Elméleti közgazdaságtan* 1919-ben jelent meg először. A II. kötetet, az *Alkalmazott közgazdaságtant* már a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt megírta, de technikai okok miatt csak 1920-ban jelenhetett meg.

Előadásait a Károlyi-kormány és a Tanácsköztársaság ideje alatt és után is megtartotta. Igen sokat segített tudományos és oktatói munkájában a Műegyetemnek mint intézménynek csendes, dolgos szelleme, tanári karának harmonikus légköre. A kölcsönös megbecsülés, a komoly munka tisztelete és szeretete magával ragadta Hellert, és arra ösztönözte, hogy méltó legyen a többiekhez.

Oktatói elfoglaltsága — mint korábban említettük — nagy volt, de ez is kutatásokra ösztönözte. Az elméleti kutatások mellett mindig érdeklődött a gazdaságpolitika iránt. Ma is aktuális gondolata, hogy a gazdasági élet folyamataiba való beavatkozás sikeressége főképp azon múlik, hogy a gazdasági folyamatok tudományos igényességű feltárása és objektív összefüggéseinek módszeres megismerése megtörténik-e. A gazdaságpolitika igazából akkor lesz eredményes, ha ezeket az összefüggéseket céljai szolgálatában ésszerűen figyelembe veszi. Heller mindig kereste az élet problémáival való közvetlen érintkezést. Független kutató volt, aki

azonban, ha a vezető körök részéről megbízást kapott, legtöbbször örömmel vállalkozott e feladatok teljesítésére. Tette ezt egyrészt azért, mert az ország felemelkedéséért való munkálkodást hazafias kötelességnek tekintette, másrészt azért, mert tanulmányai mindig hasznát látták ennek. Egy elvet azonban mindig szem előtt tartott, azt ugyanis, hogy tanári tevékenysége az elsőrendű feladat, és más irányú munkák miatt ez csorbát nem szenvedhet.

Az előadások megtartása mellett mindig fontosnak tartotta a hallgatóságával való szoros érintkezést és a közvetlen eszmecserét biztosító szemináriumi munkát. Mint általá-

ban az emberi életben, a tudományos pályán is sok múlik a családi és külső körülményeken. E tekintetben is szerencsés ember volt.

1919. augusztus 31-én megnősült. Felesége, Klasz Paula (1890. július 26.—1971. május 21.) okl. tanárnő, férjhezmenetele előtt a műegyetem Közgazdasági Tanszékén dolgozott könyvtárosként. — Apja, Klasz Pál (1856. április 6.—1918. február 26.) orvos, az Országos Orvosszövetség titkára volt akinek elhalálózása alkalmából az említett szövetség lapja (1918. március 1-jei szám) Klasz Pált mint bölcs embert, kiváló orvost és nemes gondolkodású emberbarátot hosszabb megem-

lékezésben méltatta. Klasz Márton (1819. október 30.—1881. március 16.), Klasz Paula nagyapja vízépítő mérnök, kir. tanácsos és országos középítészeti felügyelő volt. Először a Tisza szabályozásánál dolgozott, majd a Dunaszakasz szabályozásnak vezetőjeként tevékenykedett.

Klasz Paula nemcsak a három gyermek (a negyedik csecsemő korában meghalt) nevelését vállalta magára, hanem alkalmazkodott Heller társaságkerülő és teljesen a tudomány szolgálatába állított speciális életviteléhez. Férjhezmenetele után állását otthagya, és nemcsak a háztartást vezette, hanem férje nélkülözhetetlen

munkatársa is volt. Ez nemcsak abban állt, hogy egészen a késő éjszakai órákig hajlandó volt férjének gépelési munkát végezni, hanem ő volt első lektora angol nyelvű tudományos tevékenységének is. Igen művelt nő volt, iskoláit részben Londonban végezte, angolul anyanyelvi szinten tudott. Tudományos ambícióit is feladta, pedig lánykorában publikált. (L. Klasz Paula: *Az Egyesült Államok és az európai háború*. Közgazdasági Szemle 1916. 126—132.) Heller csak meglehetősen kevés időt tudott magának szakítani arra, hogy gyermekeivel együtt legyen. Erre leginkább a közös családi étkezések alkalmából és a nyári szünetben a

Balatonnál lefolyt közös nyaralások kapcsán került sor. Ennek ellenére is szoros kapcsolat alakult ki közte és gyermekei között. Egyfelől a tudomány iránti rajongása és kötelességteljesítő szorgalmásmásfelől személyes példamutatás, — rendkívül humánus emberi magatartása, szerénysége, valamint a szegények és elnyomottak iránti nagyfokú segítőkészsége — nagy hatással volt rájuk. Gyermekei rajongó tisztelettel néztek fel rá. Ezt nagymértékben segítette elő az a tény is, hogy felesége — aki hasonló emberi tulajdonságokkal és elképzelésekkel rendelkezett — is erre nevelte őket. Egyébként egyik gyermeke sem követte az apa köz-

gazdászai hivatását, egyik fia jogász lett, a másik fia műegyetemi mérnök hallgató korában halt meg, lánya pedig német—angol szakos tanárnő lett.

Heller Farkast 1948-ig hivatalosan is elismerték, sőt rendkívüli tekintélyre tett szert az 1930-as évektől kezdve. Idős mérnökök, egykori tanítványai igen nagy tisztelettel emlékeznek meg Hellerről, a tudósról, a tanárról és az emberről. Jelentős művek sorát publikálta. Publikációs jegyzékéből kitűnik, hogy könyvei külföldön német, angol, spanyol és finn nyelven jelentek meg. A német nyelvű kiadás előzménye a következőkben foglalható össze:

Még 1916-ban Bécsben a közös hadügyminisztériumban létesített Wiissenschaftliches Komitee für Kriegswirtschaftban megismerkedett Othmar Spann-nal, a bécsi egyetem tanárával. A Spann-nal folytatott tudományos viták eredménye lett az, hogy később Spann a Quelle und Meyer lipcsei kiadó vállalat figyelmét felhívta Heller munkáira. Ennek eredményeként a kiadó könyvszerződést küldött Hellernek, aminek alapján majd 1921-ben első német nyelvű könyve (48) meg is jelenhetett. A német egyetemeken 1933-ig tankönyvként használták munkáit. Két könyve 1933-ig négy kiadást ért meg Németországban. 1921-

ben németül megjelenő első könyve olyan népszerű volt, hogy 20 000 példányban fogyott el. 1933-ban a náci Németországgal és annak kiadójával (Meyer) megszakítja a kapcsolatot, mivel nem volt hajlandó a nácikat támogató közgazdászokra hivatkozni. *Közgazdasági lexikona* a német nyelvű 3. kiadás alapján — Heller engedélye nélkül — megjelent spanyolul (127) 1937-ben. Az utolsó, az 1969-es már a 6. kiadás, melyről tudomásunk van. (Ezt Heller Farkas leánya fedezte fel az 1970-es évek elején Brazíliában.) A spanyol kiadás előkészületeiről 1932-ben értesült, de Franco 1936-ban szervezett felkelése és a

népfrontkormány bukása miatt a megjelenésről 1937-ben nem tudott. Az 1960-as évtizedben az ausztráliai egyetemeken *Közgazdaságtanának* angol nyelvű kiadása tankönyv volt, de e kötetéről több adatot nem tudunk. (Nemény Vilmos, Heller Farkas volt munkatársának közlése.)

1937. május 9-én munkatársai (pl. Andreich Jenő, Kádas Kálmán, Theiss Ede) köszöntötték a 60 éves professzort (L. *Ünnepi dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60. évfordulója alkalmából.* Gergely R. 1937. 496.) A *Közgazdasági Szemlé*-ben pedig az a Navratil Ákos értékelte igen kedvezően Heller

munkásságát, aki — mint írtunk róla — megakadályozta 1905-ben, hogy a Kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemen magántanárként kinevezést nyerjen. Navratil Ákos írásából a következő néhány gondolatot emeljük ki:

„Heller rendszere mindjárt az első pillantásra egészségesebbnek látszik még nagy mesterénél, a Wieserénél is. . . . E sorok íróját meglehetősen széles elméleti ellentétek választják el Heller Farkastól. Ennek másutt, a maga helyén, úgy véli, eléggé alapos indoklással kifejezést is adott. De ennek ellenére is, ha kezébe veszi a Theoretische Volkswirtschaftslehre-t, nem tud

szabadulni azon hatás alól, melyet Heller írói egyénisége . . . reá is kifejt. . . . Ha nem vagyunk is egy véleményen valakivel, de ha azt látjuk, hogy szakmájában szinte mindent tud, amit csak meg lehetett tanulni és amit tudnia kell, ha azt vesszük észre, hogy igen szépen gondolkozik és hogy jól adja elő azt, amit mondani akar, úgy a velünk ellentétes állásponton levő írókat is szívesen olvassuk.”

Navratil fontos figyelmeztetése: „A közgazdaságtan irodalmában sok egészen fölösleges könyv nem született volna meg, ha a szerzők mind olvasnának is”, majd így folytatja: „Heller tudása imponáló,

jóleső. Aki ennyit ismer, annak az olvasó elhiszi és el is hiheti, hogy sem fölöslegest, sem lehetetlent nem tanít.” (Navratil Ákos: *Heller Farkas*. 1937. május 9-re. *Közgazdasági Szemle* 1937. 305—309.)

Színvonalában ma is szinte utolérhetetlen nagy műve az 1943-ban megjelent *A közgazdasági elmélet története* (602 l.) valósággal kodifikálta a közgazdaságtudomány addig ismert elméleteinek ismeretanyagát. *A közgazdasági elmélet története* angol nyelvű kiadására a Macmillan londoni kiadóval —már a háború előtt— szerződése volt. Erre könyve magyar nyelvű kiadásának előszavában utalás történt ([140] Előszó). Sajnos, a

mű fordítója, Buday Kálmán, a főváros ostromának utolsó napjaiban az SS-fegyveresek áldozatául esett. Ugyancsak a háború során, illetve a főváros ostroma idején pusztult el a már fele részben elkészült angol fordítás anyaga is, s ezzel törekvése, hogy munkája angolul is megjelenjen, nem sikerült. Fontos munkája volt még az 1921-ben megjelent *Pénzügytan*, amelynek erősen átdolgozott második kiadása 1943-ban jelent meg. Az ugyancsak európai hírű Pattantyús-Ábrahám Géza műegyetemi professzor hívó szavára az elsők között jelentkezett — az 1940-es évek elején — a Mérnöki Továbbképző Intézet tanárai közé.

Üzleti szellem és közérdek c., 1943-ban megjelent előadása ma is, négy évtized múltán teljesen elevenen hat, és sok ma is időszerű megállapítást tartalmaz. Az üzleti szellemet alkalmas gazdasági mechanizmus útján a közérdek szolgálatába kívánta állítani. Ez az első dolgozata, amely 1948 után megjelent. (*Tallózás a Mérnök-továbbképzés klasszikus kiadványaiból.* BME 1782 — 1982. közli Heller *Üzleti szellem és közérdek* c. dolgozatát — 139.b — és Kádas Kálmán által írt rövid életrajzát — Uo. 235 — 236.) Ugyancsak A Mérnök Továbbképző Intézet Kiadványai Sorozatban (12. füzet) jelent meg Heller

Nemzetközi valutatervek c. munkája (15 l.) 1946-ban. Heller Farkas *Közgazdaságtan* I. (1945) és *Közgazdaságtan* (II.) munkáit a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1988-ban újra kiadta, A társadalomtudományok hazai klasszikusai c. sorozatban.

Heller Farkas három területen alkotott jelentőset: a közgazdasági elmélet fejlődésének feldolgozásában, az elméleti és alkalmazott közgazdaságtan (gazdasági politika), valamint a pénzügytan kimunkálásában. A felszabadulás után mindhárom területnek voltak kiváló és nemzetközileg elismert művelői, de olyan kutató nem akadt, aki egymaga mindhárom területet át-

fogóan művelni tudta volna. Heller kutatásaiban és oktató munkájában a következő elméleti közgazdasági területeket kezelte kiemelten: az érték, az ár, a jövedelemeloszlás, a pénz, a külkereskedelem és a gazdasági élet hullámozása. A gazdasági politika területén foglalkozott többek között a szervezési, a hitel-, a kereskedelmi-, a valuta-, a közlekedési- és a szociálpolitikával.

Heller Farkas széles körű munkásságának két — sok szempontból ma is figyelemre méltó — területe az ökonometria és az árelmélet. Az ezen tudományágak által vizsgált jelenségek szférájában általános, illetve különös (a szocializmusban és a kapitalizmusban is

érvényesülő) összefüggések, törvényszerűségek hatnak. E relációkban a polgári közgazdaságtan eredményei — ha azok objektíve helyesek, magas színvonalúak — átvehetők, kellő kiegészítések után beépíthetők a marxista elméletbe. Ez azért is szükséges, mert a marxizmus klasszikusai vizsgálataikban a kínálati oldalt hangsúlyozták, a proletariátus mint még hatalomhoz nem jutott osztály szemszögéből elemezték a tőkés termelési módot. Korunkban azonban a politikai gazdaságtan feladata gyarapodott, az árutermelés viszonyainak magyarázatát is meg kell adnia, foglalkoznia kell tehát az „érem másik oldalával”, a keresleti oldallal is.

Ezen a területen viszont a polgári közgazdászok, így Heller Farkas is igen figyelemreméltó eredményeket értek el, míg a szocialista országok kutatói hosszú ideig ezt a területet elhanyagolták. Heller Farkas tudományos munkássága kezdetén az osztrák szubjektív (határhaszon) iskolához csatlakozott, de nagyon is tisztában volt ezen iskola korlátaival és hiányosságaival. Az osztrák határhaszon-iskola eredményeit — Mátyás Antal professzor megállapítása alapján — azonban meghaladta és sikeres erőfeszítéseket tett arra, hogy egy adott irányzathoz tartozás béklyóitól mentesen, európai mércével is színvonalas elméleti rendszert épít-

sen fel, természetesen a neves iskolák (pl. a cambridge-i és lausanne-i iskolák funkcionális árelmélete) elméleti építőköveiből. Elsősorban a határhaszon-elméleten belüli szintézis kialakítása érdekében végzett tevékenysége alapján tekinthető olyan gondolkodónak, aki európai szintű eredményeket ért el kora közgazdaságtanában. (Ennek tárgyalásától eltekintek, mivel ezt részletesen elemeztem *Vállalati ár-előrejelzések*. Bp., 1985. c. munkámban. 17—43.) Érdeemes viszont Heller *Pénzügytan* c. munkájáról rövid ismertetést adni, mivel napjainkban a bank- és adórendszer reformja e téren végzett kutatási eredményeit egyre aktuálisabbá teszi.

Elméletének középpontjában az állam tevékenysége áll, amelyet — nagyon helyesen — feladatcentrikusan közelít meg, és e feladatok ellátásához rendeli azokat a pénzeszközöket, amelyek a teljesítést racionálisan lehetővé teszik. Ebből adódóan számára a pénzügytan feladata a közületi gazdaságtan kérdéseinek tanulmányozása még konkrétan, a közületi szükségletek megalapozása és kielégítése. A pénzügytan feladata olyan közületek (többes számban ez a költségvetési szerveket jelenti) háztartásának vizsgálata, melynek tagjait jog által szabályozott kényszer fűzi össze; a közületek közjogon alapulnak, azaz bevételeiket a magán-

gazdaságtól kényszerrel is megszerzhetik, nemcsak forgalmi úton. A közületi gazdaság, fejlettebb fokon, másodlagos gazdaság, amely nem törekszik nyereségre, csupán a kiadásait akarja bevételeiből fedezni, ezzel tulajdonképpen az egyensúlyi gazdálkodási elvet érinti. Fontos és nagyon részletes bemutatást ad a magángazdaság és a közületi gazdaság működéséről, bevételeiről és kiadásairól.

Ami a hitelt illeti, rendkívüli, ideiglenes, magángazdasági jellegűnek tartja. Az utóbbi vonás arra utal, hogy a Heller által forgalmi gazdaságnak nevezett üzleti vállalkozás és a közületi gazdaság hitel felvétele között nem lehet külön-

ség, azaz a hitel „a közületi gazdaságban sem lehet más természetű, mint a magángazdaságban” (i. m. 129.).

Igen bőséges elemzését adja az egyes adófajtáknak és a közületi hitelfajtáknak is. Ezáltal áttérve az államadóssági politikára, Heller igen mély tudás alapján elemzi a közületi hitelfelvétel fajtáit, technikai formáit és az államadósság visszafizetésének a módozatait. Ügyel arra, hogy az állam biztonságos hiteladós legyen, és úgy törlessze tartozásait, hogy adópolitikájában a bevételváltoztatás ne fogja vissza a magángazdaságok teljesítményérdekeltségét.

A *Pénzügytan* fokozódó aktualitását jelzi, hogy népszerű közgaz-

dasági hetilapunk, a *Heti Világ-gazdaság Új értékpapírok, kincstár optimizmus* c. cikkében e munkát idézi (1987. október 31. 16.).

Tudományos eredményeinek rövid összefoglalása után tekintsük át oktatói és közéleti pályafutását, ezen a területen is az átlagosnál kiemelkedőbb kvalitásait hangsúlyozva, illetve bizonyítva.

Heller Farkas oktatói tevékenysége szorosan kapcsolódott kutatói munkájához. 31 éves, aktív professzori működése alatt három fő szigorlati tárgyat adott elő és többféle szemináriumot vezetett. Előadta 1. a közgazdaságtant (először nemzetgazdaságtan címen) 2 fél-

évben, heti 4 órában, 2. a közgazdaságtan történetét (először fejezetek az elméleti közgazdaságtan köréből címen) 2 félévben heti 2 órában, végül 3. a pénzügytant egy félévben, heti 4 órában. Ezen túlmenően egyes mérnöki karokon, mérnököknek is adott elő közgazdaságtant.

Előadásait — tanítványai visszaemlékezései alapján — logikusan építette fel és jegyzetek nélkül, szabadon adott elő. Vizsgáztatási módszere az volt, hogy több hallgatót behívott, feltett egy kérdést, s ha az első hallgató nem tudta a választ, a következőt kérdezte, s így folytatta. Major Máté építészprofesszor 1926-ban vizsgázott

Hellernél. Visszaemlékezései szerint az órákra nem járt, átlapozta Heller vastag könyveit. Gépészekkel vizsgázott, s a jó hangulatú vizsga eredményét így értékelte Heller professzor: „A gépész urak tanultak, de nem tudnak semmit, az építész úr nem tanult, de tud valamit”, és jót adott Major Máténak (Major Máté: *Férfikor Budapesten*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1978. 76–77.).

Heller Farkas a műegyetemen többször töltött be vezető tisztségeket. A M. Kir. József-Műegyetem Közgazdasági Osztályának az 1920/21–1922/23, valamint az 1925/26–1926/27, a Gépészmérnöki Osztálynak az 1927/28–1928/

29 tanévben volt dékánja. A közgazdasági osztálynak az addig önálló közgazdasági egyetemmel egy karrá történt összeolvasztása után az 1934/35. évben e kar első dékánja. Az ügy előzményei a következők:

A kormányzat 1920-ban a Budapesti Tudományegyetem mellett új fakultást alakított ki. E „közgazdaságtudományi fakultás” létesítése ügyében nem folytattak konzultációt a műegyetemmel, mint az addigi egyetlen közgazdasági képzést nyújtó egyetemmel, amivel biztosíthaták volna a közgazdászképzés koordinációját. Heller Farkas válaszul a kormányzat önkényére *Az egyetemi autonómia* c. írásával (Szó-

zat 1920. január 8.) válaszolt. Ezen írásának néhány fontos, ma is aktuális gondolatát idézzük a következőkben:

„Az egyetemi autonómia az egyetemek intézményének két sarkalatos föltételét kívánja biztosítani. Az egyik a tanszabadság, a másik a tudomány szabadsága. E két kultúrkinccs védőbástyája az egyetemi autonómia és minden rés, melyet e bástyán ütnek, az egyetem intézményének alapköveit ingatja meg.” „A főiskolai tanárnak függetlennek kell lennie, akár csak a bírónak, különben ő is a mindenkori kormány és az éppen fölülkerekedett politikai áramlat rabszolgája. Ott pedig, ahol rab-

szolgák nevelik az országban vezetésre hivatott férfiakat, csak szolgálélek fejlődhetik bennük, mely a tág látókör és az igazi törvénytisztelet, valamint gerinces magatartás legnagyobb ellensége. Ezért bástyázza körül minden művelt állam az egyetemi tanári állást az elmozdíthatatlanság és áthelyezhetetlenség sáncaival és ezért védik meg az egyetemi tanárt a kormány önkényéből folyó nyugdíjazással szemben. Ha ezt elmulasztjuk, a kutatás szabadságának ássuk meg sírját.

Az egyetemi autonómia tehát egyszerűen a kultúra követelménye. Nélküle nincsen független tudomány, de nincsen másrészt biztosítéka annak sem, hogy illeték-

telen elemek be nem tolakszanak az egyetemekre és nem veszélyeztetik azok kulturális színvonalát.”

Heller Farkas erkölcsi tartásából maradt a legsúlyosabb időkre is. 1944-ben — több tanártársával együtt — tiltakozott a Műegyetem egy részének Németországba történő telepítése ellen. Így érthető az, hogy 1945-ben — a felszabadulás után — ő lett a rektor. Ezt a funkciót az 1945/46-os tanévben töltötte be. Heller Farkas (1945/46 tanévi) Rector Magnificus beszámoló beszédéből idézzük: „Nehéz napokat élt át az ország és vele együtt a Műegyetem is, mely ezalatt súlyos károkat szenvedett. 1944 novemberében a kormány

arra a szerencsétlen lépésre határozta el magát, hogy a Műegyetem felső évfolyamait tanulmányaik folytatására kitelepíti Németországba. Hiába tiltakozott ez ellen a Műegyetem tanári kara. Hiába utalt 1944. dec. 6-án tartott ülésén arra, hogy »Az idegen helyen, idegen környezetben tartandó gyorsított tanfolyamok, nélkülözhetetlen laboratóriumok, klinikák, könyvtárak, gyűjtemények és intézetek híján« nem alkalmasak arra, hogy a hallgatóságnak megfelelő kiképzést nyújtsanak. Hiába jelentette ki tanári karunk az akkori közoktatásügyi miniszterhez intézett felterjesztésében, hogy »a magyar tudományos élet folyamatosságáért

az üldöztetés minden veszélyét is« hajlandó magára vállalni, »hogy az esetleges elnyomatás sötét időszakában, száz veszély közepette is magyar földön éleszthessük az új magyar jövőendő tüzeit és magyar szellemben nevelhessük magyar földön rekedt véreinket.« Tiltakozásunknak nem volt eredménye. A kitelepítő vonatok elindultak és elvitték hallgatóságunknak egy részét. Súlyos napok következtek azután . . .”

Heller 1946/47-ben a Műegyetem prorektora volt.

1947-ben — 70. életéve betöltése után — a Műegyetemi Tanács kérésére professzori kinevezését Keresztury Dezső vallás- és köz-

oktatásiügyi miniszter 10 évre meghosszabbította, majd 1949-től kutatási szabadságot engedélyezett számára.

Fontosabb közéleti szereplései 1917 és 1948 között az alábbiakban foglalhatók össze:

Heller Farkas nemcsak Szabó Ervinnel és Jászi Oszkárral állt kapcsolatban, hanem Giesswein Sándorral is, aki 1919 októbere és 1923 novembere között a demokratikus keresztényszocializmus vezető alakja volt. Giesswein Sándor az I. világháború utolsó éveiben a háború ellen foglalt állást, később mint a nemzetgyűlés képviselője, több ízben felszólalt a fehérterror ellen. 1919. október 30-án Giesswein és

párthívei értekezletet tartottak, amely a Keresztény Szociális Gazdasági Párt további fenntartását határozta el. Ennek a rövid ideig (1921 februárjáig) működő progresszív pártnak az elnökévé Giessweint, egyik alelnökévé Heller Farkast választották. (L. Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon. 1903–1923*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1977. 183–184.) Gergely Jenő megállapítja: „Giesswein keresztényszocialista csoportjának elhelyezkedése az ellenforradalmi rendszer politikai spektrumában a baloldalon történt. . . . Még egyértelműbb szembenállásuk a Horthy – Gömbös-féle katonai diktatúrára, nyílt fasiszta berendezke-

désre törekvő különítményesekkel, titkos társaságokkal szemben. (Uo. 186.) Az 1920-as években nemcsak a hazai baloldallal volt kapcsolatuk, hanem az emigrációban élő Jászi—Károlyi-csoporttal is. 1921-től az Országos Közoktatási Tanács tagja lett Heller. 1922-ben a genfi nemzetközi munkaügyi értekezleten ő képviselte Magyarországot.

A Népszava 1922. október 28-i száma az első oldalon *A genfi ígéret* címen számol be Heller küldetéséről. Többek között ezt írja: „Mert Heller Farkas nemcsak ismerője a magyar és külföldi szociális törvényhozásnak, nemcsak tudja, hogy a magyar törvényhozás mi-

lyen mostohán bánt a magyar munkásokkal, de világosan látja a következményeit is ennek a mostoha bánásmódnak." Idézi korábbi munkáit, megállapítva: „Heller Farkas . . . sorra-rendre felsorolta, hogy mi mindent nem tett meg a magyar törvényhozás a munkások érdekében, amit tennie kellett volna.” (A cikk szerzője Jászai Samu, a Szakszervezeti Tanács egykori főtitkára volt.)

1922-től az Országos Közélelmezési Tanács tagja, a Magyar Statisztikai Társaságnak az alapítás évétől (1922) tagja. *1924-től* a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének ügyvezető alelnöke, a Magyar Társada-

lomtudományi Egyesület igazgatója.

1925-től az Országos Takarékosági Bizottság tagja és e Tanácsban a népjóléti tárca előadója, a Közgazdasági Szemle szerkesztője (1949-ig).

1926-tól a Biztosítási Szaktanács tagja, a Magyar Statisztikai Társaság Választmányának tagja, a Magyar Közgazdasági Társaság alnöke (1951-ig).

1929-ben Boroszlóban Magyarország hitelügyeiről tart előadást. Ennek alapján a Schlesische Gesellschaft für Vaterländische Kultur levelező tagjai sorába választotta. Jellemző adalék Heller magatartására, hogy a Magyar Közgazdasági

Társaság elnöki pozícióját soha nem fogadta el, ugyanis ezt a feladatot 1926 és 1949 között Éber Antal töltötte be, aki zsidó származása miatt 1942-ben lemondott, de Heller a lemondást nem akarta elfogadni, s a lemondó levelet nem továbbította, hanem íróasztalába süllyesztette.

1930-tól az Országos Statisztikai Tanács tagja.

1933-tól az Országos Kartellbizottság alelnöke, az Országos Közoktatásügyi Tanács tagja, a Magyar Társadalomtudományi Társaság elnöke.

1934-től a Magyar Tudományos Akadémia Nemzetgazdasági Bizottságának elnöke.

1935-től az Országos Felsőoktatásügyi Tanács és egyúttal végrehajtó bizottságának tagja, az Akadémia Értekezések a Nemzetgazdaságtan és Statisztika Köréből c. sorozatának szerkesztője.

1936-tól az Országos Ösztöndíjtanács alelnöke, az Országos Felső Kereskedelmi Iskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagja, az Árvizsgáló Bizottság alelnöke.

1937-től az Országos Kartellbizottság elnöke, az Országos Iparügyi Tanács tagja és szociálpolitikai osztályának elnöke, az Országos M. Kir. Gazdasági Szaktanárvizsgáló Bizottság és a Gazdasági Szaktanárképző Intézet igazgatótanácsának tagja.

1939-től a Biztosítási Szaktanács tagja, a Magyar Társadalomtudományi Társulat és a Debreceni gróf Tisza István Tudományos Társaság tiszteleti tagja.

Színvonalas tudományos és oktatói munkájáért és közéleti szerepléséért számos elismerésben részesült.

A Szent István Akadémia 1920-ban rendes tagjává, a Magyar Tudományos Akadémia 1921-ben levelező, 1934-ben rendes tagjává választotta. 1949-ben viszont Heller Erikkal, öccsével együtt tanácskozó taggá minősítették vissza, vagyis kizárták az Akadémiából, és semmiféle tudományos fokozatot nem kapott. 1948. január

12. és 1949. november 29. között az MTA II. Bölcséleti, Társadalmi és Történeti Osztályának (1870 és 1949 között volt a II. osztálynak ez a neve) osztályelnöke. Az MTA 1989. évi közgyűlésének határozata alapján öccsével együtt rehabilitálták, akadémiai tagságát folyamatosnak nyilvánították. (Magyar Tudomány 1989. 9. sz. 760.) Az említett osztály osztályelnökeinek névsorát végignézve (*Az MTA 150 éve adatokban*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1975. 30.) olyan ismert neveket láthatunk, mint Kautz Gyula közgazdász (1903–1904), akire Marx Károly is hivatkozott, Thaly Kálmán történész (1904–1909), Pauler Gyula (1895–1903)

történész és fia, Pauler Ákos iskola-
teremtő filozófus (1931–1933) és
mások.

Heller Farkas az elsők között
(1930-tól) a magyar Corvin-koszo-
rúnak tulajdonosa volt. A magyar
Corvin-lánc és a magyar Corvin-
koszorú volt 1930 és 1944 között
a legmagasabb tudományos, írói és
művészeti kitüntetés, melyet 1930.
október 11-én, a 070/161 — 1930.
eln. sz. m. kir. vallás- és közokta-
tásügyi miniszteri rendelettel ala-
pítottak. Az alapszabály szerint
csak azok kaphatták, „akik a ma-
gyar tudomány, irodalom vagy
művészet terén, vagy a magyar
nemzeti művelődés fellendítése kö-
rül kimagasló érdemeket szereztek

és ezzel kitüntetésre méltónak bizonyultak”. A magyar Corvin-lánccal megadományozottak száma egy időben a tizenkettőt, a magyar Corvin-koszorúval megajándékozottak száma a hatvanat, és a magyar Corvin-díszjelvénnel megadományozottak száma a tizenkettőt nem haladhatta meg. Ha tehát a létszám betelt, csak elhalálozás után lehetett újabb kitüntetést adni. Corvin-koszorút olyan kiválóságok kaptak még Hellenen kívül 1930-ban, az alapítás évében, mint Bajor Gizi színésznő, Bartók Béla zeneszerző, Gombocz Zoltán nyelvtudós, Fejér Lipót matematikus, Horváth János irodalomtörténész, Kandó Kálmán, a vasút-

villamosítás úttörője, Kodály Zoltán zeneszerző, Lenhossék Mihály orvos, Pauler Ákos filozófus, Kisfaludi Strobl Zsigmond szobrász, Szekfű Gyula történész, Zilahy Lajos író és mások. 1935-ben Heller a II. osztályú Magyar Érdemkereszt tulajdonosa lett.

Tudományos téren nyert kitüntetései 1920 után: 1921. MTA Sztrókey díja (*Közgazdaságtan* c. munkájáért); 1923. a Szent István Akadémia Fraknoi díja (*Közgazdaságtan* c. átdolgozott könyvéért); 1934. MTA Chorin-alapítvány díja; 1938. MTA Horthy Miklós díja.

Nemzetközi szerepléseiből a következőket emeljük ki az 1917 és

1948 közötti időszakban a már említett 1922-es genfi kiküldetésén kívül:

1927. Élénken részt vett Budapesten a Teleki Pál gróf elnöklete alatt tartott finnugor kongresszuson. A kongresszus közgazdasági osztályának Ő volt az elnöke, s előadása után Harmaja Leo, a Helsinki Statisztikai Hivatal igazgatója, a finn Közgazdasági Társaság nevében meghívta, hogy tartson Finnországban előadásokat.

1930. Először Észtországban, Tartuban és Tallinban, majd Helsinkiben tartott előadást a konjunktúra-elméletről, Magyarország gazdasági fejlődéséről és szociálpolitikájáról. Előadásai finn

nyelven a finn Közgazdasági Társaság folyóiratában jelentek meg.

Heller, mint minden igazi nagyság, emberségében is nagy volt. Önzetlen és elkötelezett ember volt, aki csak a tudományért és nem a meggazdagodásért élt. Nem tekintette „fejős tehennek” a tudományt. Schiller írta *Tudomány* c. epigrammájában (Dóczi Lajos fordításában):

„Istennőnek imád az egyik.

Híven ápol a másik

Mint a fejős tehenet,

mely tejet és vaját ad.”

Az elmondottakat igazolja a Műegyetem rektorának 1933. január

3-án kelt levele, melyet Szily Kálmán vallás- és közoktatásiügyi minisztériumi államtitkárnak írt. Ebben megállapítja, hogy Heller Farkas a Centrum Hitelszövetkezet igazgatóságának és a Centrum Fogyasztási Szövetkezet Igazgatóságának tagja, de díjazásban nem részesült. Ez azért volt egyedülálló hozzáállás, mert 1945 előtt az egyetemi tanárok számára a jövedelemkiegészítés egyik módja az volt, hogy részvénytársaságokban igazgatósági vagy felügyelőbizottsági tagságot vállaltak, természetesen díjazás fejében. Az ilyen tagság munkával nem járt, de az illető tudományos tekintélye — és az évvégi zárómérleg általa történő alá-

írása — a részvényesek körében bizalmat ébresztett a társaság vezetősége és üzletvezetése iránt. Heller ilyen tagsági megbízást sohasem vállalt, csak a műegyetemi diákok által alapított Centrum Fogyasztási Szövetkezethez adta oda a nevét — ingyen.

Mint a *Nemzetközi valutatervek* 1946-ban megjelent dolgozata bevezetőjében utal erre, tagja volt a Cooperation Intellectuelle nevű szervezetnek. 1935-ben ugyanis a Rockefeller Foundation a Cooperation Intellectuelle keretében közgazdasági kutatómunka végzésével bízta meg, melynek kapcsán 1937-ben részt vett a Cooperation Intellectuelle párizsi, 1939-ben pedig a

Bergenben tartott ülésén. E szervezet előtt a dunai államok szorosabb összekapcsolódásának gondolata állott, mely különösen Magyarország németországi kapcsolatainak gyengítését és a dunai államok együttműködését akarta előmozdítani. A Carnegie-alapítvány is támogatta munkájukat, és kiküldöttje, Malcolm Davis vezette a tárgyalásokat, melyben a titkár szerepét eleinte Major Wright, később pedig Valentin Wagner, bási professzor töltötte be. 1939 őszén az utazási lehetőségek megszűntével a tárgyalások megszakadtak ugyan, de a Cooperation Intellectuelle egészen Magyarországnak a háborúba való belépéséig

érintkezésben állt Hellerrel és társaival. Valentin Wagner 1941 elején Budapesten meg is látogatta Hellert. Heller a háború kitörésekor (1939) Norvégiában, Bergenben volt a Cooperation Intellectuelle ülésén. Ezt írta visszaemlékezéseiben 1945-ben:

„Gondolható, hogy milyen félelem töltött el, midőn 1944 márciusában a németek bevonultak Magyarországra, és elkezdték a le-tartóztatásokat, keresve azokat, akiknek a német imperialista terveket keresztező kapcsolataik voltak. Hogy a németek nem nyerhetik meg a háborút, azzal kezdettől fogva tisztában voltam, de abban sem kételkedtem, hogy a háború

sokáig fog tartani. Tanítványaimmal, akikkel bizalmasabb viszonyban voltam, sokat beszéltem arról is, hogy Magyarország a józanság ellen vétett, amikor Németországhoz kötötte sorsát és nem értette meg, hogy a német imperialista politikától jót nem várhatunk. Mindig elítéltem a szlávok ellen irányuló támadásokat és különösen az Oroszország elleni kihívó viselkedésünket. Egyrészt a bombatámadások elől menekülve — lakásom a Gamma gyár közelében volt, másrészt pedig a németek elől való elrejtőzés céljából a Húvös-völgyben vettem ki lakást, hol azután kisebbik fiamat, kinek a Szálasi-kormány alatt be kellett

vonulnia, és kit a Németországba való elhurcoltatás veszélye is fenyegetett, új lakásomban bújtattam. A Németországba való kiküldetés veszélye már előbb engem is fenyegetett, mert a magyar—német kultúregyezmény alapján a közoktatási miniszter 1938 óta évenként szorított arra, hogy cseretanárként előadások tartására kiutazzam. Csak nagy nehezen sikerült ezt évről évre elháríta nom. Szemináriumomban a zsidó hallgatók nagy számban vettek részt az üldöztetés korában is, és a németbarátok megbotránkozására a tanév utolsó doktori avatásán két, csillagot viselő hallgatóm, kik nálam doktoráltak, szerepelt az avatandók között.

Azokat, akiket a zsidók elleni rendelkezések alapján üldöztek, a lehetőséghez képest egyébként is támogattam. Így Balla mérnök kért és kapott tőlem levelet, mellyel mentességet igyekezett magának szerezni; hasonlóképpen Kelemen ügyvéd. Poll Jánost, ki a munkaszolgálat közben egészségét aláásó bánásmód miatt a budai helyőrségi kórházból megszökött, lakásomon rejtettem el, hol 10 napig tartózkodott, míg oly okmányokat sikerült kapnia, melyekkel saját nevén máshol talált elhelyezést. Mint a Közgazdasági Szemle szerkesztője igyekeztem zsidó hallgatóimnak és a Közgazdasági Társaság azon tisztviselőinek is kere-

seti lehetőséget, részben pedig saját zsebemből segítséget nyújtani.

Amidőn pedig a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke, Éber Antal, származására való tekintettel lemondott elnöki tisztjéről, levelét íróasztalomba süllyesztettem, és többek sürgetése ellenére mint al-elnök nem adtam lehetőséget lemondásának a Társaság által való tudomásulvételére és új elnök választásra.

Nem akarva a Szálasi-kormányt kiszolgálni, 1944. nov. elején műegyetemi előadásaimat is beszünttettem és a műegyetem tanácsüléseiről is elmaradtam. Tanszéki felszerelésemből, melyben 1932 óta német könyvet alig vásároltam,

semmit sem engedtem Németországba vinni, és a miniszteri rendelet ellenére Marx és a többi szocialisták könyveit be nem adtam, hanem azokat tanszékemen megőriztem.

Amidőn pedig egy, a német vonalon erősen evező pécsi tanár [Surányi-Unger Tivadarról van szó — S. B.] teljes akkori befolyását latba vetve dolgozott azon, hogy a Fellner Frigyes nyugalombavonulásával megürült tanszéket elnyerje, mint e tanszékhez legközelebb álló tanszéken levő professzornak évek munkájával, a betöltéssel szemben újabb és újabb nehézségek támasztásával sikerült a Közgazdasági Kart fenyegető ve-

szélyt elhárítani, holott nevezett pályázó az akkori kormányokban erős támogatókra talált és időnkint úgy látszott, hogy ezzel sikerülni fog célját elérnie.” (A 63 éves Fellner Frigyest 1944. március 19-én elhurcolták a németek és 1945-ben éhenhalt a mauthauseni koncentrációs táborban.)

Itt is hangsúlyozzuk, hogy bár Heller Farkas polgári közgazdász volt, de tudósi objektivitására jellemző, hogy könyveiben és előadásaiban (1918-tól kezdve) mindig ismertette a marxizmust mint tudományos irányzatot. Érdekes ebben a vonatkozásban Gyenes Antal visszaemlékezése, akit a párt az ellenállás megszervezésével bí-

zott meg a műegyetemen. Gyenes Antal, amikor 1943 szeptemberében letartóztatták és a Defenzív Csoport vallatta, arra a kérdésre, hogy marxista-e, azt vallotta: „A marxizmust ismerem ugyan, de azzal Heller professzor úr előadásain ismerkedtem meg az egyetemen.” (Gyenes Antal: *A defen.* In. *A fényes szelek nemzedéke I.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1980. 262.)

A két világháború közötti magyar közgazdasági életet azonban nemcsak Heller Farkas neve fémjelezte, hanem kiemelkedő tudású, néhány esetben világhírnévre szert tett tanítványai is. Heller Farkas közvetlen, oktató munkatársai voltak: Hallossy István 1920–25-ig,

Andreich Jenő 1925 és 1936 között,
Kádas Kálmán 1933-tól 1948-ig,
Theiss Ede 1936-tól 1948-ig, Mór-
rotz Kálmán 1933 és 1936 között
és Nemény Vilmos 1942-től 48-ig.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE
SZERKESZTŐJE
(1925 – 1949)

*„Öröklött nagy varázs,
holtak idézője,
messze nemzedékek
egymáshoz fűzője.”*

(Babits Mihály)

A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával 1925 és 1949 között szerkesztette Heller professzor a Közgazdasági Szemlét. Az ostrom alatt a nyomdát telitalálat érte, ezért a folyóirat 1945-ben szünetelt, majd ezt követően 1946 és 1949 között csak öt

összevont számot bocsátott ki. A nagymúltú folyóirat első száma 1895-ben jelent meg. Megalapítását elősegítette az, hogy 1894-ben megalakult a Magyar Közgazdasági Társaság, amely vállalta a Közgazdasági Szemle kiadását. A Közgazdasági Szemle a következő folyóiratokat tekinthette bizonyos mértékben elődjének: Statisztikai Közlemények (kiadta az MTA Statisztikai Bizottmánya) 1861 és 1864 között; Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények 1865 és 1871 között; Nemzetgazdasági Szemle 1874-ben; Nemzetgazdasági Szemle Új folyam 1877 és 1892 között; a Közgazdasági és Közigazgatási Szemle 1893 és 1894 kö-

zött. 1895-ben lett a lap neve Közgazdasági Szemle. Az évfolyamokat 1877-től 1949-ig folyamatosan számították. A Közgazdasági Szemle tehát 1877-től kezdve különböző elnevezésekkel, de folyamatosan működött, így Európa egyik legrégebbi közgazdasági folyóirata, hiszen a nagymúltú The Economic Journalt csak 1890-ben alapították.

Érdemes megemlékezni a Heller Farkast megelőző szerkesztőkről, mivel olyan kiemelkedő statisztikus-közgazdászok voltak köztük, mint Keleti Károly és Buday László. A szerkesztők így követték egymást: Hunfalvy János (1861—1868), Keleti Károly (1869—1871),

Halász Imre (1874), György Endre (1877—1886), Heltai Ferenc (1887—1888), Jekelfalussy József (1889.), Hegedűs Lóránt és Mandelló Gyula (1900—1909), Mandelló Gyula (1910—1918), Bud János (1919—1921), Bud János és Buday László (1922), Buday László (1923—1924). Buday László váratlan halála (1925. március 7.) után lett a Közgazdasági Szemle szerkesztője Heller Farkas, aki szeretettel emlékezett meg elődjéről. (Heller Farkas: *Buday László. Közgazdasági Szemle 1925. 1—2.* Ezt a számot még Buday László készítette elő.) Laky Dezső *Dr. Buday László élete és munkássága* c. tanulmányában (Közgazdasági Szemle 1925.

387—448.) részletesen méltatta a nagy előd tudományos munkásságát.

Heller Farkas *A szerkesztő előszava* c. írásában a Közgazdasági Szemle 1925. évi második számában fogalmazta meg célkitűzéseit. A szerkesztő előszavából most az alábbi fontosabb gondolatokat idézzük:

„Oly folyóiratnál, mely, mint a Közgazdasági Szemle, a jövő évben lép félszázados fordulójába, a szerkesztő tervei nem állhatnak irányváltztatásban, csak az eddigi irány elmélyítésében és további kidolgozásában. Hiszen egy fél század hagyományt jelent, mit Szem-

lénknél még növel az a körülmény, hogy egy tudós társaság áll a háta mögött, mely maga is negyedszázados múltra tekint vissza, mely idő alatt kialakította alapszabályszerű hivatását. Így tehát csakis a meglevő keretek szélesbítésére és elmélyítésére irányulhatnak terveim.” „... a tudományosan dolgozni vágyóknak is segítségére kell e Szemlének sietnie, mert fontos nemzeti érdek, hogy a szükséges anyag kutatóink rendelkezésére álljon. Elsősorban a közgazdasági krónika felújításával vélem e célt támogathatónak.” „A tudományos kutatás második kelléke az irodalom ismerete, a megfelelő könyvismertetések. Soha ennek oly

fontossága nem volt, mint ma, midőn kivált a külföld hihetetlen mértékben termeli az értékesnél értékesebb anyagot, de a mi pénzforrásaink nem engedik e munkáknak régi keretek közt való beszerzését. Ezért a könyvismertetésekre különös gondot vélek fordítandónak.” „Befejezésül csak azt szeretném kiemelni, hogy a gazdasági élet konkrét eseményei mellett Szemlénknek, ha hagyományaihoz hű akar maradni, nem szabad megfélekednie az elmélet ápolásáról sem. Téved az, aki az elméletet azzal tolja félre, hogy az úgylis csak elmélet és nincsen gyakorlati jelentősége. Az elmélet gyakorlati haszna nem mindig kézenfekvő, mert a mélység-

gekbe világít be, de csak a komoly elméleti elmélyedés képesít a sekélyes és önállótlán ítéletek helyett az élet jelenségeinek komoly és alapos megítélésére. Ezért, ha súlyos-sá akarjuk tenni szavunkat, az elmélet mélységeitől nem szabad visszariadnunk és lehető tág teret kell az elméleti kutatásnak adnunk.”

A Közgazdasági Szemle az alábbi fontosabb rovatokat tartalmazta Heller Farkas szerkesztői működése alatt: Tanulmányok (1925—1949), Közlemények (1925—1949), Közgazdasági Krónika (1925—1931), Könyvismertetés (1925—1949), Külföldi Folyóiratok Szemléje (1926—1949), Magyar Közgazda-

sági Társaság (1925—1949). A rovatok egy részét átvette, másrészt új rovatokat is létrehozott. A szerkesztésben Heller Farkast először Kisléghi-Nagy Dénes segéd-szerkesztő (1925—1942), majd Kádas Kálmán segéd-szerkesztő segítette. Kisléghi Nagy Dénes már korábban — 1919-ben Bud János szerkesztő támogatásával — segéd-szerkesztőként (szerkesztőségi titkárként) a Közgazdasági Szemléhez került, ugyanakkor a Magyar Közgazdasági Társaság titkára is lett. Mindkét feladatkört teljes huszonhárom éven át látta el. Hosszú időn keresztül így közvetlen munkatársa volt Heller Farkasnak, akiről 1979-ben így emléke-

zett meg: „Hellert pihenni nem tudó, az alkotni vágyás démonától megszállott emberként jellemezhetem; fegyelmezetten, szakadatlanul dolgozott, üdülést csak a zene jelentett számára, művészi színvonalon zongorázott. . . . Nem volt egyszerű feladat vele a szükséges megbeszéléseket lefolytatni, ha belemerült a munkájába, akkor hiába csengetett bárki a műegyetemen levő tanári szobája ajtaján. . . . Gyors és határozott ítélőképessége folytán ritkán volt szükség hosszú tárgyalásokra. Elreferáltam a beküldött cikkeket és a legközelebbi szám tervezetét, nem sok, kisebb-nagyobb változtatást kívánt. Új rovatként megindult a »Közgazdasá-

gi Krónika», amelyet mindvégig a kitűnően képzett Varga István látott el.” (Dr. Kisléghi-Nagy Dénes: *Életpályám emlékei*. Janus Pannonius Tudományegyetem. 1979. 71.) Meg kell említeni még azt, hogy Kisléghi-Nagy Dénes a Tanácsköztársaság megalakulása után a Közélelmezési Minisztérium gazdaságpolitikai osztályának vezetője volt. Ezért később fegyelmi eljárás indult el ellene, állását elvesztette, nyugdíjaztatását kellett kérnie. Bud János, Buday László és főképpen Heller Farkas segítségével sikerült a Közgazdasági Szemle segédszerkesztői állását megszereznie. Heller Éber Antal támogatásával a Közgazdasági Szemle anyagi helyzetét

helyrehozta, és így biztosítani tudta Kisléghi-Nagy Dénes megélhetését. (Uo. 65—74.)

Heller 1900 és 1949 között a Közgazdasági Szemlében 16 jelentős tanulmányt publikált. A következőkben röviden az általa szerkesztett Közgazdasági Szemlék maradandó értékeivel foglalkozunk.

Öt-hat éves szívós munkára volt szüksége ahhoz, hogy a Közgazdasági Szemlét nemzetközileg elismert, ma is időt álló folyóirattá fejlessze. A folyóirat az 1930-as évtizedben érte el fénykorát. A leíró statisztikai elemzéseket például felváltotta a korszerűbb, matematikai, statisztikai módszereket (idősor-

kutatás, korreláció- és regresszióanalízis) felhasználó kutatás. A Közgazdasági Szemlében közölt tanulmányokat például Abay (Neubauer) Gyula, Andreich Jenő, Balás Károly, Balogh Tamás, ifj. Boér Elek, Bud János, Buday Kálmán, Csikós-Nagy Béla, Czettler Jenő, Domány Gyula, Éber Antal, Éber Ernő, Földes Béla, Fellner Frigyes, Fülei-Szántó Endre, Gaal Jenő, Guothfalvy Dorner Zoltán, Hantos Elemér, Ihrig Károly, Judik József, Kádas Kálmán, Káldor György, Kisléghi-Nagy Dénes, Klár János, Konkoly-Thege Gyula, Laky Dezső, Mórotz Kálmán, Navratil Ákos, Nemény Vilmos, Nötel Rudolf, Passuth László, Rácz

Jenő, Wilhelm Röpke (svájci professzor, aki *Der dritter Weg* című művével világhírré tett szert), Schmidt Ádám, Serban Iván, Sipos Sándor, Surányi-Unger Tivadar, Szádeczky-Kardoss Tibor, Szívós István, Takaróné Gáll Beatrix, Theiss Ede, Thirring Gusztáv, Tóth Jenő, Vágó József, Varga István, Varga Jenő, Vargha Gyula és Zelovich László.

Áttekintve az 1945 utáni időszakot, összefoglalóan a következőt mondhatjuk. 1947 és 1954 között Magyar – Szovjet Közgazdasági Szemle néven működött egy közgazdasági folyóirat. 1954 október hóban újraindult a Közgazdasági Szemle, mely újakezdte az évfo-

lyam számozását. Sajnálatos tény, hogy 1949 után közgazdasági területeken tudományos múltunkat — sok vonatkozásban — megtagadtuk, csak azt hangsúlyoztuk, hogy mi választ el bennünket a múlttól, és nem vizsgáltuk azt, hogy mi köt össze apáink, nagypapáink nemzedékével. A Közgazdasági Szemle még 1984-ben is, amikor megújult formában jelent meg, ezzel ünnepeelve 30 éves jubileumát, elhatárolta magát a történelmi előzményektől. A szerkesztőség *Megújult formában* c. előszavában (1984. I. sz. I.) megemlékezett ugyan hiányosan az 1861 és 1954 között megjelenő folyóiratokról (csak a Statisztikai

Közleményeket [1861—1864] és a Közgazdasági Szemlét [1895—1949] említve meg), de mereven elhatárolta magát a tudományos előzményektől. Idézzük: „Mi mégis a szocialista társadalmi-gazdasági rend kialakulását megalapozó közgazdaságtudományra és ennek három évtizedes fejlődésére fordítjuk a figyelmet. Nemcsak abból a körülményből kiindulva, hogy a korábbi folyóiratok nem jogelődjei a mai Közgazdasági Szemlének, hanem azért, mert a társadalomtudományok jellegéből következően inkább szolgálja a márt az utóbbi három évtized, mintsem az 1861-től eltelt több mint egy évszázad tapasztalatainak elemzése.”

Érdemes felidézni az 1954. október hóban újra megjelent Közgazdasági Szemle „első évfolyama első száma” szerkesztőségi előszavának néhány gondolatát is. A *közgazdaságtudomány fellendítésének szolgálatában* (1954. I. sz. 1—5.) c. előszó megemlékezik az 1877 óta működő közgazdasági lapokról, és indokolja a Közgazdasági Szemle megindítását. Idézzük: „A Tudományos Akadémia ezévi nagygyűlésének megnyitásakor Nagy Imre elvtárs, a Minisztertanács elnöke bejelentette beszédében a kormánynak azt az elhatározását, hogy a közgazdaságtudomány hazai elmaradottságának megszüntetése céljából — egyéb intézkedések

közt — népgazdaságunk kérdéseinek széleskörű marxista elméleti feldolgozására hivatott tudományos közgazdasági folyóiratot indít.” Szorgalmazza ezért az elméleti kutatásokat, mivel „gazdasági vezető szerveink munkája elméletileg többé-kevésbé megalapozatlan, s nem áll minden tekintetben biztos, szilárd elvi talajon” (uo. 3.). Bírálja a tudományos viták skolasztikus irányba való eltolódását, és szorgalmazza a valós problémák kutatását, illetve a gyakorlati alkalmazhatóság biztosítását. E célkitűzés helyességét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 40 év elteltével sem ismerjük a szocializmus objektív törvényeit. Harcot hirdet az

ellenséges közgazdasági elméletek, a gazdasági fejlődésünket gátló helytelen nézetek, illetve az átkos múlt, a tőkés közgazdasági eszmék maradványai ellen, de ezt megelőzően a magyar hagyományok tiszteletben tartását hangsúlyozza. Idézzük: „Lapunk feladatának tekintti a társadalmi haladás kiváló magyar személyiségei és nemzeti függetlenségünk nagy harcosai (Kossuth, Széchenyi, Berzeviczy, Tessedik és mások) közgazdasági nézeteinek megismertetését, a közgazdaságtudomány és a gazdaságtörténet hazai haladó hagyományainak feltárását.” Ezt bizonyítja Mátyás Antal két tanulmánya is: *Kossuth közgazdasági nézetei* (1954.

1. sz. 50—63.), és *Egy magyar közgazdász a XVII. századból (Skerletz Miklós közgazdasági nézetei)* (1955. 2. sz. 162—173.). Sajnos, ezek a helyes törekvések később — politikai okokból — háttérbe szorultak és csak az 1980-as évtized elején kerültek újra fokozatosan előtérbe. A Közgazdasági Szemle 1949 előtti szerkesztőinek tevékenysége sok vonatkozásban kapcsolódott a Központi Statisztikai Hivatal munkájához. A KSH eddig is sokat tett munkásságuk újbóli elismeréséért. Néhány munkára hívjuk fel a figyelmet: Gyulay Ferenc: *Megemlékezés Hunfalvy Jánosról (1820—1888)*, Statisztikai Szemle 1966. 11. sz. 1129—1138.

1.; Szabó József: *Hunfalvy János*. A múlt magyar tudósai. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980. 196 l.; *Válogatás Keleti Károly műveiből születésének 150. évfordulója alkalmából*. Előszót írt Nyitrai Ferencné dr., a KSH elnöke. Bp., KSH, 1983. 308 l. Sok még a tennivaló, mivel az ismertetett korszak neves közgazdászai időálló munkáinak újrakiadását csak nemrég kezdték meg, életművük reális értékelése még nem történt meg. Értékes számkra mondanivalójuk, hiszen Babits szavaival ezek messze nemzedékeket egymáshoz fűznek, sok esetben jelen törekvéseink megfogalmazói.

ÖREGKOR, HAZAI MELLŐZÉS
ÉS A VILÁGHÍR
(1948—1955)

*„A sokaságért híven munkálj,
de ítéletével ne törődjél. Ha
küzdéseidet szerencse koro-
názandja, úgy is melletted
lészen az.”*

(Kölcsey Ferenc)

Heller Farkas 1948-ig adott elő a műegyetemen, de — mint említettük — nyugdíjba nem vonult, ugyanis tudományos kutatási szabadságot kapott és azt élete végéig meghosszabbították. Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi mi-

niszter 204. 894/1948. VI/1. számú levele alapján 1949. július 1-jéig tudományos kutatási szabadságot engedélyezett számára. Darvas József, a Közoktatásiügyi Minisztérium vezetője 1412-0198/1952. számú levele alapján, 1952. november hó 15-én a 456/4.a./1952. Mt. h. számú határozat alapján lefolytatott besorolási eljárás eredményeképpen Heller Farkas az 1952. évi november hó 1. napjával a 652. kulcsszámú egyetemi tanár elnevezésű munkakörben havi 2700 Ft alapbérrel nyert besorolást. Korpótléka e levél alapján az alapbére 20%-a volt. Az 1949-ben megalakult Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem átvette a köz-

gazdászképzést a műegyetemtől. Az MKKE Heller Farkas nyilvános rendes tanárként alkalmazta, fizetését megkapta, de az Egyetemre nem tette be a lábát. Fizetését fia, Dr. Heller Farkas Tamás vette át.

Heller Farkast 1949. XI. 29-én kizárták az Akadémia tagjai sorából és tanácskozó tagnak minősítették vissza. A tanácskozó tagság csak formális címet jelentett. Az Akadémiának az átszervezéskor 257 tagja volt, akik közül csak 102 rendes és levelező, valamint egy tiszteleti tagot választottak újra. A régi tagok többsége — 122-en — tanácskozó taggá váltak. Mint az „MTA másfél évszázada 1825—1975” (Akadémiai Kiadó Bp.

1975.) c. könyvben neves történész szerzők megállapították: „A régi tagok egy részének tanácskozó taggá történt minősítése során a túlzott követelmények, a szubjektív megítélések miatt hibás döntések is születtek.” (Uo. 368.) Az átszervezés során például az összes közgazdász akadémikust kizárták. Személy szerint Heller azt is joggal sérelmezte, hogy a II. osztály elnökeként (1948. január 12. – 1949. november 29.) mindent megtett azért, hogy a zavartalan átmenetet biztosítsa. Heller Farkas az Igazgatótanács 1949. évi október 29.-i ülésén még részt vett, ahol az új alapszabályok tervezetét, a személyi javaslatokat és az új osztályok

besorolását tárgyalták. Ezen az ülésen 19-en vettek részt, a közgazdászokat Varga István, Navratil Ákos és Fogarasi Béla képviselte Helleren kívül. Az Akadémia zárt összes ülése 1949. október 31-én fogadta el az új alapszabályokat, új tagokat választott és az új alapszabályok szerint újraválasztotta tagjait. Tudjuk, hogy 34-en szavaztak ez új alapszabályok mellett és öten ellene. Az Akadémia új tisztikarát formálisan az 1949. november 29-i közgyűlés választotta meg. Főtitkár Alexits György lett, aki már korábban a Magyar Tudományos Tanács főtitkáraként (1949. február 25-től) az Akadémia átszervezését a Rákosi-rendszer, sze-

mély szerint Gerő Ernő irányításával vezette. Gerő Ernő 1949. február 25-én az alakuló ülésen meg is állapította: „A Tudományos Tanács új alapokra akarja helyezni a magyar tudományos élet fejlesztését. Az volt az érzésünk, a régi alapokon elindulni nem lehet.” (I. m. 365.) A Tudományos Tanács így a Párt felhatalmazásával az Akadémia átszervezését, illetve a kizárásokat irányította (i. m. 366.).

Hellert érzékenyen érintette, hogy akadémiai tagságát megvonták, ezért 1951. december 30-án a következő levelet írta a TMB-nek: „... azzal a kérelemmel fordulok a t. Bizottsághoz, hogy ré-

szemre . . . a »Közgazdasági Tudományok doktora« tudományos fokozatot megadni szíveskedjék . . . csatolom életrajzomat, tudományos munkáim jegyzékét, valamint a munkáimból rendelkezésemre álló példányokból 29 db-ot.

Megjegyzem, hogy tudományos könyveim közül életem főművének a „Közgazdasági elmélet története” című munkát tartom, melynek egy példányát mellékelten csatolom.”

Több mint félév elteltével (1952. július 31-én) Tolnai Gábor, a TMB akkori titkára az alábbi levelet küldte Hellernek, és felbontatlanul visszaküldte csatolt publikációit is.

„A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1951. évi 26. számú törvényerejű rendelete szabályozza a tudományok doktora és a tudományok kandidátusa fokozat bevezetését. A törvényerejű rendelet 7. §-ának 1. bekezdése alapján kérésére a Tudományos Minősítő Bizottság eddigi tudományos munkásságát felülvizsgálta.

A Tudományos Minősítő Bizottság az Ön eddigi munkássága alapján tudományos fokozat odaítélésére irányuló kérelmét nem tartotta teljesíthetőnek.” Heller Farkast, akinek könyveit angol és spanyol nyelven forgalmazták ez időben (1950-es évek eleje) Ausztráliában, Mexikóban, Dél-Amerikában, Spa-

nyolországban, Montevideóban és másutt, itthon újabb megaláztatások is érik. A TMB meg küldi Pályázati felhívását az 1952. évi aspirantúrára, és azt javasolja, hogy a világhírű, 75 éves professzor jelentkezzen aspirantúrára a kandidátusi fokozat megszerzése érdekében.

Heller Farkas mellőztetésének éveiben családján, illetve a Bolberitz családon kívül csak Kádas Kálmánnal és Theiss Edével érintkezett, rendszeresen hetente egyszer találkoztak és tudományos eszmecserét folytattak.

Heller Farkas élete végéig: *A közgazdasági elmélet története* c. könyvének angol nyelvű átdolgozásán fáradozott.

1955. szeptember 29-én hunyt el.

Ravatalánál kiváló tanítványa, a nemzetközi hírű közgazdász-statisztikus tudós, Theiss Ede búcsúztatta. Beszédéből felidézünk néhány részletet. „Mélyen tisztelt kedves barátunk, szeretett professzorunk, Heller Farkas.

Megindultan állunk itt koporsód előtt, mi, a Te tanítványaid és barátaid. A mélységes fájdalom, ami szívünket betölti, mutatja azt a nagy veszteséget, ami valamenyüinket ért távozásoddal. A Te lankadatlan, önzetlen és lelkes tudományos munkásságod volt az, ami elsősorban Hozzád vonzotta tanítványaidat. *Életed példája nyomán tanultuk meg az alkotó tudomá-*

nyos munka tiszteletét és szeretetét. Ezért mint tanítványaid és barátaid egyike, úgy érzem, hogy leghelyesebb, ha a búcsú e perceiben megkísérlem néhány szóval felidézni az általunk annyira becsült és szeretett tudós egyéniségednek azokat a fő jellemvonásait, amelyek bennünk olyan mély és irányító hatást váltottak ki.

Tanítványaid számára bizonyára leginkább vonzó és lebilincselő jellemvonásod az igazság iránt érzett lángoló szereteted. Teljesen tisztában voltál az objektív igazság megismerésének nehézségeivel, amelyek a legnagyobbak éppen, a társadalmi, gazdasági jelenségek vizsgálata körében. Többszörösen hangsúlyoztad a tudomá-

nyos megismerés által feltárt igazságok viszonylagosságát. Ugyanakkor meggyőzően mutattál rá arra, hogy mégis ezek egy-egy lépést jelentenek az abszolút igazság felé. A tudományos megismerés így fokozatosan mindinkább megközelíti az objektív és teljes társadalmi valóságot. Ennek előfeltétele azonban, a helyes kutatási módszerek alkalmazása. Ez pedig, amint évről évre nyomatékosabban hangsúlyoztad, a társadalmi jelenségek körében a minőségi és mennyiségi vonatkozások egyidejű figyelembevételét kívánja meg. Ily módon *hazánkban elsőnek ismerted fel a mennyiségi törvényszerűségek exakt tanulmányozásának fontosságát*

a gazdaságkutatásban, amit a statisztikai és matematikai módszerek együttes alkalmazása tesz lehetővé.

Ugyanakkor mindig rámutattál arra is, hogy mennyiségi módszereket mindig szervesen össze kell kapcsolni a minőségi, strukturális elemzéssel. Mert szerinted csak ez az eljárás vezet a társadalmi valóság minél teljesebb és pontosabb megismeréséhez.” „A társadalmi fejlődéssel kapcsolatban, melynek kérdései állandóan foglalkoztattak, a tudomány hivatását elsősorban abban láttad, hogy az irányítást adjon a széles néprétegek életszínvonalának minél nagyobb emelésére, az átmeneti nehézségek minél tökéletesebb leküzdésére. Más szóval

a cél, szerinted, az emberiség haladásának dinamikus egyensúlya és ennek keretében az egyén kiegyensúlyozott fejlődése.

Ezt a kiegyensúlyozott fejlődést példázza tudományos munkásságod és egész életműved. Ez állandóan és fáradhatatlanul mindig újabb és átfogóbb törvényszerűségek megismerésére irányult, minden elhamarkodott következtetéstől tartózkodva, minden egyes következtetést a leggondosabban ellenőrizve.

Az életedben megvalósult ezen kiegyensúlyozott fejlődést, amely annyira példamutató mindnyájunk számára, nem tulajdoníthatjuk kizárólag ragyogó értelmi képessé-

geidnek, amelyekkel a természet megajándékozott. Életed nem lett volna olyan harmonikus, ha kimagasló értelem nem párosult volna Benned a szív, az érzelem világának gazdagságával. Ez számtalan vonatkozásban nyilvánult meg életedben. Többek között a zene iránti szeretetedben és annak aktív művelésében. Derűs, kiegyensúlyozott kedélyednek kedvencei voltak Mozart harmonikus kompozíciói, de a fejlődés iránt fogékony lelked gyönyörködve tudott elmélyedni Wagner dinamikus művészetében is. A művészet iránti kiváló érzéked egyébként lehetővé tette számodra, hogy a legegyszerűbb dolgokban is megtaláld a szépség vonásait.”

(Részletek *Theiss Ede búcsúbeszédéből* 1955. 3 l.)

Nagy Tamás, marxista közgazdász professzor, az MKKE alapítója, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének akkori főosztályvezetője a Szabad Nép 1955. szeptember 30-i számában *Meghalt Heller Farkas* címen emlékezett meg a korszak kiváló tudósáról. Nagy Tamás megemlékezését csaknem teljes terjedelmében már csak bátorságáért is érdemes közölni.

„Hetvenkilenc éves korában meghalt Heller Farkas ... egyetemi tanár, a polgári közgazdaságtannak egyik külföldön is elismert magyar tudósa. Az ellenforradalmi korszak Magyarországnak nívót-

lan polgári közgazdaságtudományában Heller Farkas a tudományos nivót képviselte, s mind tudományos munkásságában, mind emberi magatartásában fejjel kimagaslott társai közül.

Élete fő munkája a Közgazdasági elméletek története. Ez a mű a különböző összefoglaló polgári elmélettörténeti művek közül kitűnik alapos anyagismeretével, tudományos tárgyilagosságra való törekvésével és jól átgondolt rendszerezésével . . . Nagy tudása, szerénysége, érdekes és magas színvonalú előadásai miatt hallgatói tisztelték és szerették.

Heller Farkas a hanyatló kapitalizmus polgári közgazdaságtudo-

mányának, ezen belül az úgynevezett osztrák iskolának volt és maradt a képviselője, tehát annak az iskolának, amely a gazdasági élet jelenségeinek törvényszerűségeit az egyén szubjektív értékbecsléseiből kiindulva akarta megmagyarázni. Ez az idealista és történelemellenes szemlélet természetesen őt is megakadályozta abban, hogy a tőkés gazdaság objektív folyamatainak mélyére hatoljon, s valóságos törvényszerűségeit felismerje. Heller Farkasban azonban mindvégig megmaradt a tudományos érdeklődés az új iránt. Hazánk felszabadulása után szembetalálkozott a marxizmussal, mint élő hatóerővel, s arra törekedett, hogy az eddiginél

mélyebben ismerkedjék meg a marxizmus—leninizmus közgazdaságtanával.”

Halála után családja igen nehéz anyagi körülmények közé került. Özvegye később, 1963-ban az alábbi levelet írta a Magyar Tudományos Akadémia elnökségének.

„T. Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége!

Alulírott, mint az 1955. évben elhunyt Heller Farkas közgazdász-professzornak, a t. Akadémia 30. éven keresztül tagjának és — a felszabadulás utáni időben — a társadalmi-történeti tudományok osztálya volt elnökének, özvegye, az alábbi kérelmet terjesztem elő.

Férjemet a Rákosi-korszak ide-

jén az a súlyos és talán ma már anakronisztikusan is ható — tudományos sérelem érte, hogy az új tudományos fokozatok bevezetésekor megtagadták részére doktori vagy kandidátusi fokozat odaítélését. Amikor — mint a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem nyilvános rendes tanára, akit nemzetközi hírnevére, tudományos érdemeire és emberi magatartására való tekintettel egészen 1955-ben — 78 éves korában — bekövetkezett haláláig nem nyugdíjaztak, beadta a tudományos fokozat megadása iránti kérelmet, néhány hónap elteltével blanket-táris választ kapott, melyben azt közölték vele, hogy műveit át-

tanulmányozták és megállapították, hogy azok még nem ütik meg a tudományos szintet, azonban javasolják, hogy jelentkezzék aspirantúrára. Mellesleg megjegyzem azt, hogy a művek áttanulmányozásának megtörténtét is kétségbe kell vonnom, mivel azokat a könyveket és különlenyomatokat, amelyeket a férjem 50 éven keresztül tudományos és 41 éves professzori pályafutása alatt — magyar, német, angol, francia, finn és spanyol nyelveken — megjelent publikációkból összeválogattam, ugyanabban a csomagolásban lettek férjemnek visszaküldve, mint amelyben én azokat személyesen becsomagolva elküldtem.

Férjem halálakor a fentiekben leírt sérelmet erkölcsileg némiképpen enyhítette az a tény, hogy őt a Marx Károly Közgazd. Tud. Egyetem saját halottjaként temettette el és — számos tudós és tudományos intézmény között — elsők között nyilvánított részvétet a t. Akadémia Elnöksége nevében az akkori főtitkár és hogy az akkori Oktatásügyi Miniszter saját nevében küldött a temetésre koszorút, valamint hogy annak idején a »Szabad Népből« többhasábos nekrológ méltatta férjem tudományos érdekeit és azt, hogy az elmúlt rendszerben is haladó gondolkodást képviselt... Amennyiben a férjem tudományos fokozata ügyé-

ben hozott határozat fenti értelemben történő módosítása valamely okból nem volna keresztülvihető, úgy kérem, szíveskedjék a t. elnökség az ennek elrendelésére jogosult szervhez — Pénzügyminisztérium vagy Minisztertanács Titkársága — javaslatot tenni arra, hogy 891 Ft összegű nyugdíjam kivételes nyugellátás formájában kiegészítést nyerjen, férjem akadémikusi tevékenysége alapján. . . .

Befejezésül megemlítem még, hogy férjem külföldre szakadt tanítványai felajánlották, hogy rendszeres anyagi segítségben részesítenek, ezt azonban visszautasítottam, mert nem akartam azt, hogy férjem széleskörű külföldi tudós-

ismeretsége körében az a hír terjedjen el, hogy hazánkban egy nemzetközileg elismert tudós özvegye külföldi könyöradományokra szorul.”

Kérelme részben teljesítésre került, az özvegyi nyugdíját 300 Ft-tal felemelte a Pénzügyminisztérium.

HELLER FARKAS TUDOMÁNYOS
ÉS ESZMEI ÖRÖKSÉGE

„... *Elegendő
harc, hogy a multat be kell
vallani.*”

(*József Attila*)

A két világháború közötti időszak közgazdasági életének legkiemelkedőbb képviselője volt Heller, a műegyetem professzora. Széles körű munkássága alapján bepillantást nyerhetünk az időszak közgazdasági elméletébe, különös tekintettel annak két területére, az árelméletre és az ökonometriára. Eredményei sok vonatkozásban a

mának is szólnak, s e tekintetben egyetértünk Csikós-Nagy Béla megállapításával: „A marxista közgazdászok főként az értékelmélet és az alkalmazott árelmélet, a polgári közgazdászok pedig az árelmélet terén alkottak jelentőset . . . Aki az értékelmélettel megoldottnak tekinti az árproblémát, az csak sematikus képet tud feltárni az árviszonyokról.” (Csikós-Nagy Béla: *Általános és szocialista árelmélet*. Kossuth Kiadó, Bp., 1968. 58.)

A világháborúk közötti időszak tudósait szocialista fejlődésünk egyes szakaszaiban meglehetősen eltérően értékeltük. Az ötvenes években napi érdekek és jó néhány-szor dogmává merevült tudás,

gyakran tudássá kikiáltott dogmák alapján cenzúráztuk eszmei örökségünket, tudományos és kulturális életünk termékeit. Az elmúlt években tisztáztuk viszonyunkat sok vonatkozásban a két világháború közötti időszak szellemi életével, korrigáltuk értékelésünket annak nagyjairól. Ezt centenáriumi ünnepek, a nevezetes személyekről megjelenő tanulmányok, műveik újabb kiadása is bizonyítja.

Sajátos helyzetben van a közgazdaságtudomány. Egyértelműen pártos jellegéből következik, hogy a marxista—leninista közgazdaságtan és a — két világháború közötti — polgári közgazdaságtan kiinduló alapfeltevései között jelentős a kü-

lönbség. Az ötvenes években csak ezt észleltük és hangsúlyoztuk. Vannak azonban a közgazdaságtudománynak olyan szférái — főleg a módszertani területekre gondolunk —, amelyek csaknem függetlenek az adott politikai és társadalmi rendszertől. Ilyennek tekinthetjük többek között az árakkal kapcsolatos elemzések egy részét. Ezen a területen a polgári közgazdaságtan eredményei — ha azok objektíve helyesek, magas színvonalúak — átvehetők, kellő átalakítás után beépíthetők a marxista elméletbe. Hiszen — a tudásanyag konvertálhatóságát vallva — hiba lenne alacsonyabb szintről indulni, mint ahova a felszabadulás előtt el-

jutott a polgári közgazdaságtan. Ezért egyetértünk Bognár József akadémikus gondolataival, amit a Heller Farkassal rokonszenvező és együtt dolgozó Varga István tiszteletére kiadott emlékkötet bevezetőjében írt: „Reméljük azonban, hogy a magyar közgazdaságtudomány erejéből ma már arra is futja, hogy múltjával és nagyjaival is foglalkozzék, hiszen azok életműve és pályája nemcsak a világtudomány fejlődéséhez jelent hozzájárulást, hanem mai törekvéseinknek és képességeinknek is szerves részét jelenti.” (*Változások, váltások és válságok a gazdaságban. Tanulmányok Varga István emlékezetére.* KJK. Bp., 1982. 10.)

Az idézet másik része, úgy gondoljuk, nemcsak Varga István esetében értelmezhető, hanem a Heller-iskola több tagjára is vonatkozatható: „Varga István rendkívüli tudása és tapasztalata, előítéletektől mentes és kompromisszumokra képes gondolkodásmódja, morális intaktsága és világhorizontja arra predesztinálta volna, hogy az átmeneti korszak megbecsült közgazdásza legyen, hídverő, aki a két gyökeresen különböző történeti és gazdaságtörténeti korszakot összeköti egymással.” (Uo. 10–11.)

Heller Farkas tudományos rehabilitálása az 1980-as években kezdődött meg. Ezt elősegítette töb-

bek között annak a felismerése, hogy a piacnak, a piaci törvényszerűségeknek megvan a jelentőségük a szocialista tervgazdálkodás viszonyai között is. 1980 óta Magyarországon a tőkés import- és exportárak prognosztizálását módszertani irányelvek írják elő. A KGST szervezete is átalakulóban van, a piac követelményeit egyre inkább figyelembe veszik. A Heller-iskola eredményei, kiegészítve az újabb módszertani kutatásokkal ezért ma is hasznosíthatók.

Heller bírálta a szovjet tervgazdálkodás bürokratikus jellegét, nem hitt abban, hogy az emberi szükségletek és azok kielégítése központilag megtervezhető.

Heller ugyanakkor elismerte a Lenin által alapított első konjunktúrakutató intézet igazgatójának, Kondratyevnek és társainak tudományos érdemeit. A Heller-iskola tagjai a hosszú ciklusok kondratyevi elméletét elfogadták, ismer tették. Ugyanezt mondhatjuk el Csajanovval kapcsolatban is.

Természetesen senki sem tehet arról, hogy mikor, hol és milyen családba születik. Őseinket, születésünk helyét és idejét, és így azt a kort, melyben élünk, nem választhatjuk meg. Heller Farkas felnőtt-kora nagyrészt a Horthy-rendszer idejére esett, és ez nem tekinthető bűnnek, mint ahogy e tudósportré szerzője sem bűnös azért,

mert a felszabadulás után három nappal született. Tetteinkért, az átvett és követett erkölcsi normákért, a tudományos kutatás színvonaláért és az abban kitűzött célokért már vállalnunk kell a felelősséget. Ebből a szempontból, és ezt remélem, sikerült bizonyítanom, Heller rendkívüli nagyság volt. Német származása ellenére felismerte a hitleri fasizmus veszélyeit, és a maga eszközeivel harcolt ellenük. Nyíltan elutasította az antiszemitizmust, és ez nem egy ember életének megmentését jelentette a Szálasi-rémuralom éveiben. Munkatársai kiválasztásában csak egy szempont vezérelte, a tehetség. Igen korán kereste a baloldali, ha-

ladó gondolkodású emberek barátságát (Szabó Ervin, Jászi Oszkár és mások), és azért küzdött, hogy szociális jólét legyen Magyarországon. Tudományos objektivitásra törekedett. Ismertette Marx, majd később Lenin nézeteit, még akkor is, ha nem volt marxista kutató. Emlékeztetni szeretnénk a t. Olvasót, hogy a tőkés elméleteket hosszú ideig az eredeti művek ismeretének hiányában bíráltuk. Van mit tanulnunk Hellertől, aki oly nagy buzgalommal igyekezett a gazdasági élet objektív törvényszerűségeit mint független, de a haladásért elkötelezett tudós feltárni. Ezzel kapcsolatban utalok napjaink egyik problémájára. A marxista

elmélet tankönyvei és jegyzetei, mint Lendvai L. Ferenc megállapítja, alig változtak a sztálini „rövid tanfolyam” időszakához képest, nemcsak árasztják magukból az apológiát és a kincstári optimizmust, de legfontosabb jellemvonásuk, hogy a marxista elméletet mint minden problémát megoldani képes, sőt lényegileg már megoldott, lezárt gondolatrendszert adják elő, melynek tételeit „csak meg kell tanulni, s ettől mindenki egyszer s mindenkorra »marxista« lesz”. (Lendvai L. Ferenc: *Kedvezőek-e a marxista elmélet pozíciói Magyarországon*. Magyar Nemzet 1987. november 9. 7.) Heller Farkas ismerte az emberi megismerés

határait. A deduktív és induktív kutatómunka együttes alkalmazását tartotta célszerűnek. Világosan látta, hogy az induktív (statisztikai) kutatás csak azt tudja igazolni, mi nem igaz. Ugyanakkor a kizárólagos spekulációt, a deduktív módszer abszolutizálását elvetette, hiszen az elméleti tételeket a gyakorlatban kell igazolni. Felfogása igen közel áll a fizika Nobel-díjas úttörőinek mai állásfoglalásához. (L. pl. Feynman, Richard: *A fizikai törvények jellege*. Gyorsuló idő. Magvető, Bp., 1984. 299 l.) Rendkívül szorgalmas ember volt, aki ontotta a cikkeket, könyveket, jegyzeteket. Különböző kiadásokban több mint 40 könyvről tu-

dunk. Kondratyevhez hasonlóan Hellerről először nem közgazdászok, hanem a történészek írtak valós és kedvező értékelést. Az *MTA másfél évszázada 1825–1975.* (Bp., 1975.) c. könyv az 1920 és 1949 közötti időszak legjelentősebb gazdaságelméleti szakemberének minősíti Heller Farkas egyetemi tanárt (i. m. 331.). A *Magyarország története 1918–1919. 1919–1945.* c. műben (Főszerk.: Ránki György. Bp., 1978. I–II.) leírt szigorú vélemény is elismeri Heller munkásságát. Idézzük: „Amíg a statisztika jórészt megőrizte 1918 előtt kialakult magas színvonalát (noha ezt a színvonalat a legtöbbször az ellenforradalmi rendszer

szolgálatába állította), a közgazdaságtan terén nem sok előrehaladás történt: ha önálló magyar közgazdaságtudományról korszakunkban egyáltalán beszélhetünk, az túlnyomórészt még mindig a régi agrárius eszmék uralma alatt állt, s ezeket igyekezett összeegyeztetni az ellenforradalmi rendszer újabb igényeivel. Modernebb polgári felfogás irányába csak néhány tudós munkássága mutatott, az is főleg a 30-as és 40-es években (Heller Farkas, még inkább Varga István — i. m. II. köt. 889.).

Meg kívánom jegyezni, hogy hosszú időn keresztül a két világháború közötti időszak társadalomtudományi eredményeit megalapo-

zatlanul, az eredeti művek ismeretének hiányában, sematikusán ítéltük meg. Gyakori volt a címke-ragasztás, pl. eklektikus, az ellenforradalmi rendszert kiszolgáló (mit szolgálhatott volna, hiszen Magyarországon élt!) reakciós, konzervatív szemléletű, polgári stb. Erre a sorsra jutott hosszú időn át Heller Farkas is, akinek munkáit legközelebbi munkatársai, Kádas Kálmán és Theiss Ede még idézni sem merték, mert olyan volt a politikai, illetve ezért a szakmai közhangulat. De volt pozitív ellenpélda is. Kékesi Katalin 1975-ben a Népszabadságban az időszak legjelentősebb polgári teoretikusának minősíti Heller Farkast, aki 1943-

ban írta meg a közgazdasági elmélet történetét. (150 éves az Akadémia c. sorozat: *Történelmi sorsfordulók idején*. Népszabadság 1975. május 9.) Érdekesség, hogy Kékesi Katalin írása Heller Farkas 98. születésnapján jelent meg. Megemlítjük még, hogy Heller *Közgazdasági Lexikona* (1937) külön is figyelmet érdemel, mert rajta kívül Magyarországon senki sem írt közgazdasági lexikont egyedül. A spanyol és német nyelvű kiadások sikere is egyedülálló. *A magyar közgazdasági könyvkiadás fejlődése* c. tanulmány (Közgazdasági Szemle 1960. 2. sz. 238.) megállapítja: „Kivételnek számítanak az olyan tudományos igényű, viszonylag

nagy példányszámban megjelent és közönségsikert elért munkák, mint Heller Farkas Közgazdasági lexikona (1937).” Ugyanez a tanulmány Heller Farkasnak *A közgazdasági elmélet története* című könyvét a „felszabadulás előtti időszak egyik legjelentékenyebb közgazdaságtudományi művének” minősíti (uo. 237.).

Heller könyvei, cikkei több mint negyven évig nem voltak hozzáférhetőek. Antikváriumokban munkái nem szerezhetőek be, de könyvtárainkból néhány könyve kikölcsönözhető. A fasizmus áldozatává vált Bálint György *A halhatatlan szöveg* c. írásának alább idézett megállapításai Heller

Farkas életművére is vonatkoznak: „Könyvtárak ezreit pusztíthatja el bomba és tűzvész: a szöveg azért valahol mégiscsak megmarad. Sok mindent el lehet venni az emberiségtől, meg lehet fosztani mindentől, ami életét értelmessé tette. Csak egyet nem lehet most már kiirtani: a szöveget. *A szavak megmaradnak, az emberiség legszebb és legokosabb mondatai többé már nem veszhetnek el. Lehet, hogy évekig, évtizedekig nem akad senki, aki elolvassa vagy megértse őket, lehet, hogy évszázadokon át értelmetlenül merednek majd rájuk az új barbárság fiai — de ez nem nagy baj. Az a fontos, hogy megmaradnak, számos*

példányban, olvasható állapotban. Előbb-utóbb megint csak akadnak majd olvasóik ...” De azért ne higgyük, hogy az emberiség örök, nagy szavait nem éri bántódás a kultúra nagy kataklizmájában ... „Sajnos, a szó számára nincs bombabiztos fedezék, a mondatot nem lehet óvó rendszabályokkal megvédeni a vandálságtól. A szöveg is szenved, szennyeződik és roncsolódik éppúgy, sőt, talán még súlyosabban, mint a kép vagy a szobor. Ijesztő sebeket kap, de azért elpusztítani mégsem lehet: Eldugott könyvespolcok mélyéről egyszer majd megint előkerül, fiatalon, tisztán, sértetlenül és diadalmasan.” (Kiemelés tőlem — S. B.)

Heller Farkas munkáinak újbóli
kiadása bizonyítani fogja Bálint
György igazát.

UTÓSZÓ

*„Az elme, ha megért
megbékül, de nem nyughatik
a szív nélkül”*

(József Attila)

Szubjektív vallomással zárom Heller Farkasról írt tudósportrémát. A két világháború között hazánkban több, nemzetközileg elismert és iskolateremtő tudós működött, akiknek hatása generációkon keresztül érezhető. Nézeteimet kezdetben Horváth János, az irodalomtudós, a későbbiekben pedig

Heller Farkas, a közgazdászprofesszor tanításai alakították.

25 éve érettségiztem az Óbudai Árpád Gimnáziumban. Ugyanazt mondhatom, mint amit neves színművészünk, Sinkovits Imre mondott: „Az Óbudai Árpád gimnázium kiváló iskola volt, nemcsak tanintézet, de egyben nevelőotthon, a szó legjobb értelmében, tanárainkat mintha bölcs megfontolással válogatta volna ki a jó szerencse: mesterei voltak hivatásuknak, életre, munkára, hazaszeretetre . . . neveltek.” Horváth János egyik kiváló tanítványa, osztályfőnököm, Kiss Jenő tanár úr szeretettette meg velem az irodalmat. „Egyetemi szintű” előadásain elsősorban a nemzeti független-

ségért és a haladásért folytatott több évszázados küzdelmet mutatta be a költészet területén Zrínyitől Ady Endréig, József Attiláig, Radnóti Miklósig. Hatására irodalom és történelem szakos tanárnak készültem. Neves közgazdasági és matematikai szakírónk, Krekó Béla professzor (fia, ifj. Krekó Béla osztálytársam volt és ő is közgazdász lett) indíttatására azonban a közgazdász pályát választottam. Krekó Béla elmondta, hogy mint elméleti matematika — fizika szakos hallgató, a Pázmány Péter Tudományegyetemen 1945 — 46-ban felvette Heller Farkas kétféléves közgazdaságtani tanfolyamát a Magyar Kir. József Nádor Műegyetemen. Heller Far-

kas a vizsga során felhívta Krekó Béla figyelmét arra, hogy a matematikai módszerek felhasználása egyre nagyobb jelentőséget nyer a közgazdaságtanban. Ez a beszélgetés azután meghatározó volt számára, és — mint ismeretes — Krekó Béla matematikai módszerek — elsősorban a lineáris és nemlineáris programozás — közgazdasági alkalmazásának nemzetközileg is elismert hazai úttörője lett.

Bár az ötvenes években Horváth Jánost támadták, s nem adhatott elő 1949-től az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, munkái 1957 után kiadásra kerültek: szellemi örökségét ma már elismerik. Nem mondható el ugyanez Heller Far-

kasról, akinek nevét több generáció jóformán alig ismeri. 1977-ben, születésének 100. évfordulóján nem volt Heller-centenárium.

Feladatomnak tekintettem, hogy ezt az adósságunkat csökkentsem. Heller Farkasról írt tudósportémát Babits Mihály — már idézett — *Ritmus a könyvről* c. versének kezdő soraival zárom:

„Óh ne mondjátok azt,
 hogy a Könyv ma nem kell,
 hogy a Könyvnél több
 az Élet és az Ember:
mert a Könyv is Élet,
 és él, mint az ember —
így él: emberben könyv,
 s a Könyvben az Ember.”

★

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

1979. óta foglalkozom intenzíven Heller Farkassal és iskolájával. Igen sokan segítették munkámat. Így mindenekelőtt köszönettel tartozom néhai *Kádas Kálmán* és *Megyeri Endre* professzoroknak, valamint *Krekó Béla*, *Korán Imre*, *Kovács Géza*, *Mátyás Antal*, *Mihalik István*, *Nemény Vilmos* és *Nyitrai Ferencné* professzoroknak azért, hogy Hellerrel kapcsolatos munkáimat lektorálták, recenzeálták és rendszeres konzultációk keretében ismeretanyagomat bővítették.

Igen sokat köszönhetek a Statisztikai Szemlének, *Gyulay Ferenc* főszerkesztőnek és munkatársainak, akik lehetővé tették, hogy a Heller-iskoláról írt első gondolataim írásban is megjelenhettek. Sok segítséget kaptam a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó részéről, ahol *Fébo László* főszerkesztő, a PRO-DIFORM részéről, ahol *Drabek Ferenc* főszerkesztő és *Füredi Mihály* szerkesztő lehetővé tették a Heller Farkas eszmei hagyatékát feldolgozó kutatásaim publikálását. E munkában *Oroszi Sándor* elméletttörténész, docens kollegám volt segítségemre. *Nemény Vilmos*-nak köszönhetem, hogy megtaláltam Heller Farkas professzor fiát,

Heller Farkas Tamást, aki édesapja hagyatékának rendelkezésemre bocsátásával nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy ez a könyv Heller Farkas szellemi örökségének tiszteletben tartásával készüljön el. A Budapesti Műszaki Egyetem rektora, *Fodor Lajos* egyetemi tanár, és a BME irattárának vezetője, *Végh Ferenc* és munkatársai szintén segítségemre voltak az irattári anyagok rendelkezésemre bocsátásával.

Végül köszönettel tartozom *Mátyás Antal* professzornak, e könyv lektorának értékes észrevételeiért és az Akadémiai Kiadónak, hogy lehetővé tette e tudósportré megírását.

Pécs, 1987.

BIBLIOGRÁFIA

HELLER FARKAS IRODALMI MUNKÁSSÁGA*

1. *Törvényjavaslat az áru-részletügyletekről.* (Heller Farkas Henrik néven) Közgazdasági Szemle 1900. 49–51.
2. *Németország kereskedelmi politikája.* (Heller Farkas Henrik néven) Közgazdasági Szemle 1900. 752–769.

* Ez az eddigi legteljesebb bibliográfia. Nem tartalmazza terjedelmi korlátok miatt az összes recenziót. Különösen sok recenziót írt Heller Farkas a Közgazdasági Szemle 1926., 1927., 1929., 1930., 1931. és 1934. évi számaiban. Külföldön Heller munkái Wolfgang Heller néven jelentek meg. Az első kiadás után soroltuk fel az ismert későbbi kiadásokat.

3. *Zur Frage einer mitteleuropäischen Zollunion.* Das Handels-Museum. Wien, (XV. köt.) 1900. 36. sz.
4. A Közgazdasági lexikonban (1901.)
a következő nagyobb cikkek:
Járadékelmélet (II. köt. 132—139.)
Jövedelem (II. köt. 248—256.)
Kartellek (II. köt. 284—295.)
Munkabér (II. köt. 736—740.)
A III. kötetben számos apróbb cikk.
5. *Az Északamerikai Egyesült Államok vámpolitikája és a reciprocitás.* (Névtelenül). Közgazdasági Szemle 1902. 450—462. és 618—624.
6. *Az Osztrák—Magyar Monarchia külkereskedelmi forgalma a XX. század elején.* (Névtelenül). Közgazdasági Szemle 1903. 91—120. és 196—221.
7. *A határhaszon elmélete.* Bp., Politzer Zs. és fia, 1904. (A Magyar Tudományos Akadémia által az Ullmann-díjjal jutalmazott pályamunka.) 179 l.
8. *A társadalmi gazdaságtan tudományának feladata a gyakorlati kérdésekkel szemben*

- (*Adalék a társadalmi gazdaságtan rendszertanához*). 1904. 1. és 2. sz. füzet. Különlenyomat az „Athenaeum”-ból. 481. 1988-ban Békéscsabán reprintben újra kiadták.
9. *Határhaszonelmélet és munkaelmélet*. 1—2. Közgazdasági Szemle 1904. 463—473. és 516. és 533.
10. *A városba tömörülés jelensége Magyarországon* 1—2. Közgazdasági Szemle 1904. 854—863. és 907—923.
11. *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Österreichisch—Ungarischen Monarchie am Anfange des 20. Jahrhunderts.* (Az Osztrák—Magyar Monarchia külkereskedelmi kapcsolatai a XX. sz. elején). Különlenyomat a „Jahrbücher für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft”-ból. (Gót betűkkel.) 1. füzet, Leipzig, 1904. 279—347.
12. *A városba tömörülés jelensége Magyarországon.* (Válasz Kováts Ferenc észrevételeire és helyreigazításaira.) Közgazdasági Szemle 1905. 108—115.
13. *A határhaszonelmélet és az uralkodó ér-*

- tékelméletek. 1 – 2. Közgazdasági Szemle*
1906. 110–121. és 176–185.
14. *A határhaszonelmélet bírálata. 1 – 2.*
Közgazdasági Szemle 1906. 531–538.
és 591–600.
15. *A népesedés kérdése.* Budapesti Szemle
1907. 89–107. és 235–259.
16. *A Balkán szerződések kérdése.* (Név-
telenül). Budapesti Szemle 1907. 107–
116.
17. *Kartellkérdés.* Budapesti Szemle 1907.
116–124.
18. *Társadalmi kötelékek és kapcsolatok. A tár-
sadalom anyaga.* Műveltség Könyvtára.
Heller Farkas: A társadalom. (Szerk.
Stein Lajos) Bp., 1908. 91–138.
19. *A gazdasági élet társadalmi szervezeté-
nek fejlődése.* Műveltség Könyvtára
(uo.) Bp., 1908. 412–455.
20. *A kapitalizmus kifejlődése és áttekintése*
Műveltség Könyvtára (uo.) Bp., 1908.
537–570.
21. *A gazdasági élet továbbfejlődése a kapi-
talizmus hatása alatt.* Műveltség Könyv-
tára (uo.) Bp., 1908. 658–692.

22. *Városok fejlődése.* Kenéz Béla könyvének ismertetése. Közgazdasági Szemle 1906. 282—285.
23. *Adalékok a magántulajdon közgazdasági szerepének kérdéséhez.* Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. 2. és 3. sz. 89—107. és 235—259.
24. *A közgazdaságtan mint exact tudomány (Schumpeter könyvének ismertetése).* Magyar Társadalomtudományi Szemle 1909. 7. sz. 706—712.
25. *Javaslatok az ólommérgezések elhárítására.* Munkásügyi Szemle 1910. 453—459.
26. *A luganoi nagygyűlés tárgyai.* Munkásügyi Szemle 1910. 549—555.
27. *A luganoi nagygyűlés eredményei.* Munkásügyi Szemle 1910. 651—659.
28. *A socialpolitika és a felsőosztályok.* A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének kiadványa. 18. sz. Bp., Kilián Frigyes utóda (Noseda Tivadar) 1911. 33 l.
29. *A nők éjjeli munkájának eltiltása és a nők.* Munkásügyi Szemle 1911. 7. sz. 201—207. (vö. uo. 229—230.)

30. *Tanácskozás a gyermekmunkáról és az ólomkérdésről.* (Különlenyomat) Munkásügyi Szemle 1913. 10. sz. 11.
31. *Új jövedelemeloszlási elmélet* (Balás Károly könyvének ismertetése). Magyar Társadalomtudományi Szemle 1914. 5. sz. 356–367.
32. *Törvényjavaslat a vasárnapi munkaszünetről.* Munkásügyi Szemle 1914. 11. sz. 377–387.
33. *Kapitalizmus és kriminalitás.* Pesti Könyvszemle Bp., 1914. 219–279.
34. *Hadigondozásunk fejlődése.* Magyar Társadalomtudományi Szemle 1914. 1. sz. 6–21.
35. *Gyermekvédelem.* (Társszerző: Heller Erik.) Magyar Társadalomtudományi Szemle 1914. 2. sz. 149–164.
36. *A bécsi háztartásstatisztikai felvétel módszere és eredményei.* Munkásügyi Szemle 1917. 236–249.
37. *A pénz befolyása az árakra.* Budapesti Szemle 1918. 353–384.
38. *Teendők a törvényes munkásvédelem terén.* A Törvényes Munkásvédelem

Magyarországi Egyesületének Kiadványa. Bp., 1918. 23 l.

39. a) *Közgazdaságtan. I. kötet. Elméleti közgazdaságtan.* 1919. Németh J. K. Bp., 383 l.
- b) I. m. II., teljesen átdolgozott kiadás. Németh J. K., Bp., 1921. 400 l. Az MTA Sztrókey-díjjal koszorúzta.
- c) I. m. III., teljesen átdolgozott kiadás. Németh J. K., Bp., 1925. 352 l.
- d) I. m. IV., teljesen átdolgozott kiadás. Németh J. K., Bp., 1942. 253 l.
- e) I. m. V., teljesen átdolgozott kiadás. A Mérnöki Továbbképző Intézet kiadványai 19. sz. füzet Egyetemi nyomda. Bp., 1945. 168 l.
- f) *A társadalomtudomány magyar klaszszikusai.* KJK, Bp., 1988. 168 l. (Reprint, az e) változatlan utánnyomása)
40. a) *Közgazdaságtan II. kötet. Közgazdasági politika.* I. kiadás. Németh J. K., Bp., 1920. 499 l.

- b) I. m. II., teljesen átdolgozott kiadás. Németh J. K., Bp., 1923. 619 l.
- c) I. m. III., teljesen átdolgozott kiadás, Németh J. K., Bp., 1932. 586 l.
- d) I. m. IV., teljesen átdolgozott kiadás. (*Alkalmazott Közgazdaságtan.*) A Mérnöki Továbbképző Intézet kiadása, 20. sz. füzet. 1947. 333 l.
- e) *A társadalomtudomány magyar klaszszikusai.* KJK. Bp., 1988. (A d) változatlan utánnomása)
41. *Szociálpolitikai feladataink.* Közgazdasági Szemle 1920. 639—665.
42. *A társadalmi kérdés megoldásának útjai. A társadalombölcseleti rendszerek ismeretése.* Németh J. K., Bp., 1920. 48 l.
43. *Valutapolitika.* Németh J. K., Bp., 1920. 69 l.
44. *Szociálpolitika.* Németh J. K., Bp., 1920. 126 l.
45. *Szociálpolitikai feladataink.* Közgazdasági Szemle 1920. 639—665.

46. *Az egyetemi autonómia.* Szózat 1920.
jan. 8. 1.
47. a) *Pénzügytan I.* Németh J. K., Bp.,
1921. 280 l.
- b) I. m. II. erősen átdolgozott kiadás.
Magyar Közgazdasági Társaság Bp.,
1943. 332 l.
48. a) *Die Entwicklung der Grundprobleme
der volkswirtschaftlichen Theorie.* (A
közgazdasági elmélet alapvető
problémáinak fejlődése.) (Gót be-
tűkkel.) Quelle und Meyer, Leip-
zig, 1921. 104 l.
- b) I. m. II., átdolgozott kiadás, 1924.
144 l.
- c) I. m. III., átdolgozott kiadás, 1928.
164 l.
- d) I. m. IV., átdolgozott kiadás, 1931.
156 l.
49. *A pénzelmélet fejlődése.* Közgazdasági
Szemle 1921. 196—222.
50. *A nemzetközi munkásvédelem.* A Ma-
gyar Külügyi Társaság 5. sz. kiadványa.
1921. Különlenyomat a Társadalom-
tudományból. 15 l.

51. *A mezőgazdasági munkáskérdések a genfi konferencián.* A Nép. 1921. december 7. 5.
52. *Pénzügyi politika. A közületi kiadások.* 1. füzet. Németh J. K., Bp., 1922. 107 l.
53. *Vámpolitika.* Németh J. K., Bp., 1922. 57 l.
54. *A háború és a közgazdaságtan elmélete.* (Akadémiai székfoglaló.) Közgazdasági Szemle 1923. 1—22.
55. *Magyarország és a nemzetközi munkaügyi szervezet.* Közgazdasági Szemle 1923. 587—597.
56. *Magyarország szociálpolitikája.* Budapest, Németh K. J., Bp., 1923. 253 l.
57. *Die Theorie der Volkswirtschaftslehre und der Weltkrieg.* Zeitschrift für Volkswirtschaft und Sozialpolitik. Wien und Leipzig, 1923. 595—625.
58. *Ungarn und die Epoche des neuen internationalen Arbeiterschutzes.* Soziale Praxis und Archiv für Volkswohlfart 1924. 118—120. és 138—140.
59. *Het Herstel Van Hongarije.* Economisch-

- Statistische Berichten 1924. 439—441.
60. *Das Fundament der Volkswirtschaftslehre*. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1924. 577—605.
61. *Közgazdasági Szemle* (49. évf.) *Buday László (1873—1925)*. Nekrológ. 1925. 1—2.
62. *A szerkesztő előszava*. *Közgazdasági Szemle* 1925. 207—209.
63. *Matlekovits Sándor (1842—1925)*. Nekrológ. *Közgazdasági Szemle* 1925. 567—571.
64. *A szociológia feladatai*. *Társadalomtudomány*. 1925. I. sz. 6—13.
65. a) *Nationalökonomie. Theorie und Geschichte*. (Gót betűkkel.) Meyer's Wörterbuch (*Közgazdasági lexikon*) Halberstadt, 1925. Meyer 193 l.
- b) I. m. II. kiadás. 1926. 193 l.
- c) I. m. III., jelentősen átdolgozott kiadás. 1930. 319 l.
- d) I. m. IV., jelentősen átdolgozott kiadás. 1933. 370 l.
66. *Támadások a közgazdaságtan néhány*

- alaptétele ellen. Közgazdasági Szemle*
1926. 253—264.
67. *Der Streit um die neue Geldeinheit in Ungarn.* Mitteilungen des Verbandes österreichischer Banken und Bankiers Wien, 1926. 170—177.
68. *Die Währungsreform in Ungarn.* Bankwissenschaft 1926. 888—898.
69. *De Resulteten van het Herstelwerk in Hongrije.* Economisch-Statistische Berichten 1926. 798—800.
70. *A szandálási válság.* A Magyar Mérnök-és Építész-Egylet Közgazdasági Osztályának Közleményei (Különlenyomat a Közlöny 1926. évi 46. számából.) 1926. 28 l.
71. *Konjunktúraelmélet és konjunktúrakutatás.* Közgazdasági Szemle 1927. 1—20.
72. *Theoretische Volkswirtschaftslehre.* (Elméleti közgazdaságtan.) I. Band. Quelle und Meyer, Leipzig, 1927. 294
73. *Ethikai tudomány-e a közgazdaságtan?* Székfoglaló értekezés a Szent István Akadémiában. Szent István Akadémia kiadása. Bp., 1927. 20 l.

74. *Die Grenzen der Besteuerung. (Festgabe für Georg von Schanz).* (Különlenyomat.) Beiträge zur Finanzwissenschaft Tübingen, 1928. 2. sz. 87—III.
75. *Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre auf lehrgeschichtlicher Grundlage von Spann.* Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie 1927. 486—489.
76. *Új felfogások a hitelelmélet terén.* Közgazdasági Szemle 1928. 573—598.
77. *A konjunktúraelmélet és konjunktúrakutatás.* Közgazdasági Könyvtár VI. Bp., 1928. Tanulmányok a konjunktúrakutatásról. 1—24.
78. *Die Grenzen der Besteuerung. Festgabe für Georg von Schanz zum 75. Geburtstag.* Tübingen, 1928. 87—III.
79. *Viszontválasz Mattyasovszky Miklós-nak „A földművelés közgazdaságtaná”-hoz.* Közgazdasági Szemle 1929. 128—130.
80. *Surányi-Unger Tivadar: A gazdaságpolitika tudományos alapkérdései.* Grill, 1927. 280 l. (Recenzió német nyel-

- ven.) Weltwirtschaftsliches Archiv
Jéna. 1929. heft. I. 51—54.
81. *Az akadémia hatása a közgazdasági tudományok hazai fejlődésére.* Budapesti Szemle 1930. február, 161—189.
82. *Bücher Károly (1847—1930).* Nekrológ. Közgazdasági Szemle 1930. 810—811.
83. *Heller Farkas nyilatkozata a Szövetkezeti Szemle részére a kartelltörvénytervezetről.* Szövetkezeti Szemle (IV. évf. 10. sz.) 1930 október, 5.
84. *A kartel, mint közgazdasági probléma.* A Magyar Jogászegylet Könyvtára, I. sz. 1930. 5—18.
85. *Ungarin sosialpolitikan kehitys.* (Hitelügy és hitelpolitika Magyarországon — finn és svéd nyelven) I. Sosialinen Aikakuaskirja (Revue Sociale), 1930. 479—489. és 537—547.
86. *Silverstolpe, G. W. 1929-ben megjelent könyvének ismertetése.* Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Tübingen, 1930 árpilis, 423—425.
87. *A Magyar Tudományos Akadémia és a*

- közgazdasági tudományok. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1930. 31 l.
88. *Kreditwesen und Kreditpolitik in Ungarn.* Ungarische Jahrbücher. Leipzig, 1930. április, 91—112.
89. *A vasutak szerepe a hitelszervezet és a finanszírozás eszközeinek kialakításában.* Vasúti és Közlekedési Közlöny 1930. 170—172. és 189—191.
90. Unkarin Kansantalouden rakenteenmuutokset vuoden 1867. jälkeen. (Megjelent a Kansantaloudellinen Aikakauskirja. I. Nide III. Vuosikerta számában.) Helsinki, 1931. 4—30.
91. *A világgazdasági válság okairól.* Különlenyomat a „Magyar Statisztikai Szemlé”-ből. 1931. 7. sz. 12 l.
92. *Des causes de la crise économique mondiale.* Különlenyomat a „Journal de la Société Hongroise de Statistique”-ből. 1931. 2—3. sz. 248—268.
93. *Zum Streit um die Kredittheorie.* Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaften, Tübingen, 1931. 6. sz. 525—560.

94. *Die Entwicklung der Ungarischen Volkswirtschaft seit der Mitte des vorigen Jahrhunderts.* Fenno-Ungarica. (Finnugor közművelődési kongresszus. Bp., 1931. 438—457.
95. *Heller Farkas előadása a világgazdaság válság okairól, a Magyar Statisztikai Társaság Soproni ülésén.* Sopronvármegye 1931. június 9. 3.
96. *Gelesnoff, W. 1928-ban megjelent könyvének ismertetése.* Archiv Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, Tübingen, 1931. 196—198.
97. *Wieser F. F. 1929-ben megjelent könyvének ismertetése.* Zeitschrift für die gesamte Staatwissenschaft, Tübingen, 1931. 396—400.
98. *Verbrauch und Krise.* Különlenyomat a „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik”-ból. Jéna, 1932. 321—349.
99. *Spann Othmar 1929-ben megjelent két könyvének ismertetése.* Weltwirtschaftliches Archiv, Jéna, 1932. január, 21—30.

100. *Conrad, Otto 1931-ban megjelent könyvének ismertetése.* Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, Tübingen, 1932. december, 533 – 539.
101. *Hesse G. W. 1930-ban megjelent könyvének ismertetése.* Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, Tübingen, 1932. augusztus – szeptember, 750 – 751.
102. *Die Zukunft der Eingliederung Ungarns in die Weltwirtschaft.* Weltwirtschaftliches Archiv, Kiel, 1933. I. sz. 79 – 112.
103. *Vámpolitika és árszínvonal.* Közgazdasági Szemle 1933. I – 19.
104. *Fogyasztás és gazdasági válság. Válasz Varga Istvánnak.* Közgazdasági Szemle 1933. 326 – 331.
105. *Bundsmann 1929-ben és Ders 1930-ban megjelent könyvének ismertetése.* Zeitschrift für die Gesamte Staatswissenschaft, Tübingen, 1933. február, 166 – 169.
106. *Weber Adolf 1932-ben megjelent könyvének ismertetése.* Archiv für Sozialwissen-

- schaft und Sozialpolitik. Tübingen, 1933. január, 488–492. (Pflüger, P. könyvének ismertetése uo. 492–494.)
107. *Gávai Gaal Jenő (1846–1934)*. Nekrológ. Közgazdasági Szemle 1934. 204. után I–IV.
108. *Áralakulás és nemzeti jólét*. Közgazdasági Szemle 1934. 308–340.
109. *Heller Farkas előadása Nyíregyházán*. Szabolcsi Hírlap 1934. május, 1–3.
110. *Elméleti szempontok az áralakulás megítélésére*. Magyar Statisztikai Szemle 1934. 194–210.
111. *Vágyak és lehetőségek a közgazdaságban*. Katholikus Szemle 1934. 513–525. *Heller Farkas előadása a Közgazdasági Társaság 40-ik ülésén*. Honi ipar. 1934. július 15. 7.
112. *A kapitalizmus vége és az ipari árak*. (*Heller Farkas előadása a Közgazdasági Társaság 40-ik ülésén*. Honi ipar. 1934. július 15. 7.
113. *Navratil Ákos közgazdasági rendszere*. Közgazdasági Szemle 1935. 369–379.
114. *A kapitalizmus sorsa*. (*Beszélgetés Heller*

Farkassal.) Pesti Napló 1935. február
24. 38.

115. *Teoreettinen Kansantaloustiede.* („Grundprobleme der theoretischen Volkswirtschaftslehre” fordítása kisebb átdolgozással finn nyelven) Suomentajan (Előszót írt) Iisakki Laati. Prvoo ja Helsinki Werner Söderström Osakeyhtiö 1935. 432 l.
116. *Előszó.* Centrumkönyvtár 1. sz. A Centrum Szövetkezet az ifjúság bankja. Bp., 1935. 3–4.
117. *A gazdasági liberalizmus elmélete és bírálata.* In: Ünnepi Dolgozatok Navratil Ákos tiszteletére. 1936. 148–179.
118. *Considérations théoriques pour juger le mouvement des prix.* (Bp., 1935.) Auteur (Impr. Stephaneum) 298–333. l. Különlenyomat a Journal de Societe Hongroise de Statistique-ből.
119. *Heller Farkas a gazdasági liberalizmusról.* Pénzüntézeti Tisztviselők lapja 1935. 1. sz. 2.
120. *Matlekovits Sándor emlékezete.* Közgazdasági Szemle 1936. 1–3.
121. *A közgazdasági ismeretek jelentősége a*

- közigazgatási tisztviselő szempontjából.
„A mai magyar közigazgatás”. Bp.,
1936. 86–95.
122. *Korunk gazdasági bajai és a közgazdasági tudomány. Értekezések a nemzetgazdaságtan és a statisztika köréből.* MTA 1937. 19 l.
123. *A kereskedelem gazdasági szerepe.* Kamarai Közlöny 1937. október 31. 4.
124. *Heller Farkas professzor az érdekképviseletek gazdasági és nemzeti feladatáról.* Baross Szövetség. 1936. január 9. 1.
125. *Közgazdasági Lexikon.* Grill, Bp., 1937 499 l.
126. *Kína közgazdasági viszonyai.* Közgazdasági Szemle 1935. 789–792.
127. a) *Diccionario de economia política.* (Közgazdasági lexikon spanyolul.) Editorial Labor S. A. Barcelona, 1937. 470 l.
b) I. m. Második kiadás 1941. Utánnymás 1946 és 1950.
c) I.m.Harmadik kiadás 1965. Első utánnymás 1969. (Bev.: Fabian Estape)
128. *Balás Károly pénzügytana.* Közgazdasági Szemle 1937. 161–164.

129. *Hozzászólás. A nemzeti jövedelemszámítás és az adóstatistika problémái.* A Magyar Statisztikai Társaság kiadványai 12. sz. Bp., 1938. 94–99.
130. *Clark, John Bates (1847–1938).* Nekrológ. *Közgazdasági Szemle* 1938. 613–614.
131. *Prion, Willy (1879–1939).* Nekrológ. *Közgazdasági Szemle* 1939. 477.
132. *Jankovich Béla (1865–1939).* Nekrológ. *Közgazdasági Szemle* 1939. 734–735.
133. *Mattyasovszky Miklós (1875–1939).* Nekrológ. *Közgazdasági Szemle* 1939. 866–867.
134. *Kartellgesetzgebung in den landwirtschaftlichen Industrien Ungarns.* VI.º *Congres International Technique et Chimique des Industries Agricoles Hongrie.* Bp., 1939. 69–79.
135. *Hobson, John Atkinson (1858–1940).* Nekrológ. *Közgazdasági Szemle* 1940. 270–271.
136. *Eucken Walter közgazdaságtana.* *Közgazdasági Szemle* 1941. 894–900.

137. *Die volkswirtschaftliche Leistung der Kapitals.* Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Band 153. Jena 1941. 382—399.
138. *Matlekovits Sándor.* Közgazdasági Szemle 1942. 709—717.
139. a) *Üzleti szellem és közérdek.* A Mérnöki Továbbképző Intézet 1942. évi tanfolyamainak anyaga. (XV. köt. 7. füzet.) Egyetemi Nyomda Bp., 1943. 16 l.
- b) I. m. 2. kiadás. 1982. Tallózás a mérnök továbbképzés klasszikus kiadványaiból. BME 1782—1982. BME, 1982. 233—254.
140. *A közgazdasági elmélet története.* Gergely R., Bp., 1943. 602 l.
141. *Gávai Gaal Jenő ig. és r. tag emlékezete.* MTA Bp., 1943. 23 l.
142. *Kokhalis A. 1942-ben megjelent könyvének ismertetése.* Weltwirtschaftliches Archiv, Jéna, 1944. május, 109—112.
143. *Visszapillantás a közgazdasági elmélet fejlődésére.* Közgazdasági Szemle 1946. 1—14.

144. *Nemzetközi valutatervek.* A Mérnöki Továbbképző Intézet 1946. évi tanfolyamának anyaga. 12. füz. Műegyetemi nyomda, Bp., 1946. 15 l.

A HELLER FARKASRÓL
MEGJELENT FONTOSABB
PUBLIKÁCIÓK

KOVÁTS FERENC: A városba tömörülés jelensége Magyarországon (Észrevételek és helyreigazítások Heller Farkas hasonló című értekezéséhez.) *Közgazdasági Szemle* 1905. 13–31.

SURÁNYI-UNGER TIVADAR: Heller Farkas gazdaságtudományi rendszere. *Miskolci Jogászélet.* Miskolc, 1928. 3. sz. 15.

MATTYASOVSZKY MIKLÓS: Válasz Heller Farkasnak „Földművelés Közgazdaságtanáról”-ról írt bírálatára. *Közgazdasági Szemle* 1929. 13–31.

VARGA ISTVÁN: Válság és szegénység. Visszontválasz Heller Farkasnak. *Közgazdasági Szemle.* 1933. 331–332.

- NAVRATIL ÁKOS: Heller Farkas 1937. május 9-re. Közgazdasági Szemle 1937. 305 – 309.
- Ünnepi dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60. évfordulója alkalmából. Szerk.: LAKY DEZSŐ – SURÁNYI-UNGER TIVADAR, Bp., Gergely K., 1937. 496 l.
- NAGY TAMÁS: Meghalt Heller Farkas. Szabad Nép 1955. szeptember 30.
- KÉKESI KATALIN: „150 éves az Akadémia” c. sorozat „Történelmi sorsfordulók idején”. Népszabadság 1975. május 9.
- KÉKESI KATALIN: A magyar közgazdasági könyvkiadás fejlődése. Közgazdasági Szemle 1960. 237 – 238.
- SIPOS BÉLA: Konjunktúraelemzés- és prognosztizálás (A Heller Farkas-iskola eredményeinek felhasználásával). PRODINFORM Műszaki Tanácsadó Vállalat, Időszerű Gazdaságirányítási Kérdések. 1982. 4. sz. 122 l. (2. változatlan kiadás: 1984.)
- KÁDAS KÁLMÁN: Heller Farkas. Tallózás a Mérnök-továbbképzés klasszikus kiadványaiból. BME 1782 – 1982. BME 1982. 235 – 236.

SIPOS BÉLA: A Hellser Farkas-iskola eredményei. In: Vállalati tervezés II. Vállalati prognosztika. Tankönyvkiadó, Bp., 1983. 135–140.

OROSZI SÁNDOR: Heller Farkas és iskolájának árelmélete mai érték- és árelméletünk tükrében. Tájékoztató. Művelődési Minisztérium Marxizmus – Leninizmus Oktatási Főosztályának kiadványa, 1984. 2. sz. 92–122.

OROSZI SÁNDOR–SIPOS BÉLA: Heller Farkas közgazdasági iskolájáról a statisztikus szemléletében. Statisztikai Szemle 1985. 2. sz. 188–203.

SIPOS BÉLA: A Heller Farkas-iskola. In: A Statisztikai Történeti Szakcsoport XXII. Vándorgyűlése. Gyöngyös, 1984. szeptember 18–20. Az első munkaülés nyitó előadása. Ism.: Statisztikai Szemle 1985. 1. sz. HARSÁNYI LÁSZLÓ: A Statisztikatörténeti Szakcsoport XII. Vándorgyűlése 93 l.

SIPOS BÉLA: Az árprognosztizálás tudományos előzményei hazánkban. A Heller Farkas-iskola. In: Vállalati árelőrejelzések.

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp.,
1985. 17–43.

FERGE ZSUZSA: Fejezetek a magyar szegény-
politika köréből. Magvető Kiadó, Bp.,
1986. 101–102.

MÁTYÁS ANTAL: Heller Farkas: Közgazda-
ságtan (KJK, Bp., 1988. reprint kiadás)
Könyvismertetés. Társadalmi Szemle
1988. II. sz. 100–103.

SIPOS BÉLA—OROSZI SÁNDOR: Egy klasz-
szikus szerző feltámadása. Heller Farkas
Közgazdaságtan I–II. Reprint kiadás.
KJK, Bp., 1988. Olvasónapló. Könyvis-
mertetés. Tervgazdasági Fórum. 1989. 4.
sz. 159–165.

RUBÓCZKY ISTVÁN—SIPOS BÉLA: Dr. Heller
Farkas: Közgazdaságtan I–II. (KJK, Bp.,
1988. reprint kiadás) Magyar Szakiroda-
lom. Könyvismertetés. Statisztikai Szemle
1989. 3. sz. 311–315.

OROSZI SÁNDOR—SIPOS BÉLA: Heller
Farkas. Rehabilitált akadémikusaink. Ma-
gyar Tudomány 1990. (Megjelenés alatt.)

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó és Nyomda
Vállalat főigazgatója
A nyomdai munkálatokat
az Akadémiai Kiadó
és Nyomda Vállalat végezte
Felelős vezető: Hazai György
Budapest, 1990
Nyomdai táskaszám: 19335
Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia
Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa
Kiadványszám: 2846
Megjelent: 5,46 (A/5) ív terjedelemben
+ I db melléklet
HU ISSN 0133-1884